

TÓTH SÁNDOR LÁSZLÓ

Hódoltsági török várak őrsege egy 1576–1590. évi német összeírásban

Az alábbi tanulmányban a hódoltsági török várak őrségének létszámát és összetételét egy német nyelvű várösszeírás részét képező, török várak őrségére vonatkozó jegyzékek alapján vizsgálom. Ezek adatait egyrészt összevetem kiadott német nyelvű várösszeírások,¹ valamint török defterek, zsoldjegyzékek adataival;² másrészt a szembenálló királyi magyarországi végvári őrsegek ebben az összeírásban szereplő létszámával. Jelen összeírás a bécsi *Haus-Hof und Staatsarchiv* levéltár *Ungarische Akten (Hungarica)* fondjában található az 1590. évi iratok között.³

A forrás kapcsán néhány probléma felmerül. Ezek közül az első a német várösszeírás, illetőleg a török jegyzékek datálása. A fondban az 1590-es iratok között szerepel a Magyar Királyság (királyi Magyarország) várainak őrségét, költségeit felsoroló várösszeírás, amely az egyes főkapitányságokkal szembeni török határvárakat és őrségüket felsoroló jegyzékeket is ad. A forrás keltezetlen, és összefoglaló címe sincs. Így lehetséges, hogy egy korábbi összeírás másolatával van dolgunk. Ráadásul a magyarországi várakra vonatkozó adatok csekélynek mondható különbségekkel megtalálhatók egy 1576-ra keltezett, kiadott összeírásban; e két összeírás – a török jegyzékek kivételével, amelyek az előbbiből teljességgel hiányoznak – lényegében megegyezik.⁴ A kiadott magyarországi várjegyzék az 1576. évi regensburgi birodalmi gyűlésre benyújtott uralkodói előterjesztés melléklete volt.⁵ A várjegyzékek készítése kapcsolatban áll az 1577. évi nagy haditanácskozással, amely a törökellenes

¹ Merényi Lajos: *A török végek őrhada 1577-ben*. Hadtörténelmi Közlemények, 7. évf. (1894) 259–262.; Gömöry Gusztáv: *Török hadak számereje Magyarországon 1590-ben*. Hadtörténelmi Közlemények, 7. évf. (1894) 395–397.

² Utalt e két német összeírásra Hegyi Klára: *Török berendezkedés Magyarországon*. Budapest, 1995. 100.; nagyszabású szintézis és adattár Hegyi Klára: *A török hódoltság várai és várkatonasága. I–III*. Budapest, 2007.

³ Österreichisches Staatsarchiv, Wien, Haus-Hof und Staatsarchiv, Hungarica (Ungarische Akten), Allgemeine Akten, (továbbiakban: HHStA Hungarica) Fasc. 123. fol. 191^r–212^v. – E levéltári anyagot mikrofilmen (MOL W 708) használtam, a Magyar Országos Levéltár, illetve a Csongrád Megyei Levéltár (Szeged) jóvoltából; a jegyzék olvasati problémáiban, továbbá a turkológiai szakirodalomban nyújtott szíves segítségéért köszönetet mondok Papp Sándornak. Köszönöm továbbá Hegyi Klára, Ivanics Mária és Pálffy Géza segítségét is.

⁴ Pálffy Géza: *A magyarországi és délvidéki végvárrendszer 1576. és 1582. évi jegyzékei*. Hadtörténelmi Közlemények, 108. évf. (1995) 1. sz. 114–185.; ebből az 1576-os jegyzék kiadására 141–158.; a szerző az 1576. évi jegyzék négy, általa ismert példányát említi (uo. 116–117.) a cikkben. Jelen forrás lehet az ötödik példány, azzal a különbséggel, hogy az utóbbi az 1590-es iratok között van, és török várlisták is megtalálhatók benne, míg a Pálffy Géza által közölt dokumentum ilyeneket nem tartalmaz.

⁵ Pálffy: *A magyarországi és délvidéki végvárrendszer*, 115.

védekezés kérdéseit tűzte napirendre.⁶ Az eddig ismert két német nyelvű hódoltsági várlista közül az egyiket Merényi Lajos 1577-re, a másikat Gömör Gusztáv 1590-re keltezte. Merényi jegyzéke esetében az irat címében szerepel az évszám és Schwendi neve, így helyesnek vélhető a dokumentum keltezése.⁷ Gömör várjegyzékénél is szerepel az irat címének fordításában az általa dátumként megjelölt 1590-es év,⁸ a közölt összeírás tartalma viszont ellentmond ennek a keltezésnek. Egyrészt csak az 1541–1544 között török kézre került várak őrségét említi a jegyzék, de ezeket sem teljesen, másrészt Kászim (Kászón) pécsi szandzsákbébként szerepel.⁹ Így a jegyzék adatai jóval korábbi időszakból származhatnak, talán éppen 1544-ből. Így a Gömör-féle jegyzék esetében azzal számolhatunk, hogy tévedésből sorolták be az 1590-es iratok közé, vagy 1590-ben lemásoltak egy korábbi jegyzéket, és az átírás időpontját tüntették fel. Jelen kiadatlan török jegyzékeink keltezésénél mind a kikövetkeztethető 1576-os, mind pedig az 1590-es év felmerülhet. Az előbbi mellett szól az a körülmény, hogy az összeírás a kiadott, megegyező jegyzékkel összevetve 1576-hoz köthető. A Magyar Királyság várainál utalnak Kékkő és Divény megelőző évi, 1575-ös török elfoglalására, így török vonatkozású jegyzékei is ekkortájt, 1576-ban készülhettek.¹⁰ Továbbá az első, a szlavón (vend) várak után következő török jegyzékben a pakráci szandzsák egyik váránál azt említik, hogy azt 1576. július 5-e éjjelén foglalták el a törökök,¹¹ ami megadhatja a jegyzék *terminus post quem*-jét. Az összeírás végén található negyedik török várlistában Becskerek kapcsán Mehmed nagyvezír neve szerepel, aki azonosítható Szokollu Mehmeddel (1565–1579). Az ő szereplése alapján e török jegyzék valóban köthető az 1576–1577-es évhez. A török jegyzékekben szereplő várak (például az 1566-ban meghódított Szigetvár, Jenő és Gyula) is alátámasztják azt a feltételezést, hogy a drinápolyi béke (1568) utáni időszakban születtek ezek a feljegyzések. Az utóbbi, 1590-es keltezés mellett csak a várösszeírás lelőhelye szól. A török várlisták feltehetően akkor készültek, amikor a várösszeírásnak a Magyar Királyság váraival foglalkozó nagyobb része, tehát 1576-ban. Később, 1590-ben, amikor az 1568-ban kötött drinápolyi béke újabb meghosszabbítása közeledett, elővehették a korábbi jegyzékeket, és ekkor illeszthették a Magyar Királyság főkapitányságonként haladó várlistáinak végére a megfelelő török jegyzékeket. Mivel pontosan nem tudjuk a török várjegyzékek keletkezési idejét, így 1576/1590-re datálhatjuk őket, a tanulmányban a valószínűsíthető 1576-os keltezéssel utalok rájuk. Oszmán oldalról kontrolladatként a drinápolyi béke után kiadott jegyzékeket: a budai vilájet őrsegeinek 1568–1569-es összesítő zsold-

⁶ Geöcze István: *Hadi tanácskozások az 1577-ik évben*. Hadtörténelmi Közlemények, 7. évf. (1894) 502–537., 647–680.

⁷ A dokumentum címe: „*Herrn v. Schwendy übergebene Beratschlagung, dass mit dem Türken um Frieden zu handeln, und dabey auch zu verharren seye etc. Do. Ann 1577.*” Merényi: *A török végek őrhada*, 261–262.

⁸ „A török őrsegek jegyzéke Magyarországon 1590-ben, azaz valóságos följegyzése a törököknek, gyalog és lóháton, úgy mint azok az országban, a vend és egyéb határokon vannak és a múlt nyáron ott találhatóak voltak.” Gömör: *Török hadak számereje*, 395.

⁹ Kászim pasára Szakály Ferenc: *Az első dunántúli szandzsák és megszervezője, Kászim bég*. Keletkutatás, (1995) tavasz, 23–43.; Fodor Pál: *A temesvári vilájet a török hódoltságban*. In: In memoriam Barta Gábor. Tanulmányok Barta Gábor emlékére. Szerk.: Lengvári István. Pécs, 1996. 195–208.; Dávid Géza: *Kászim voivoda, bég és pasa*. In: Dávid Géza: *Pasák és bégek uralma alatt*. Budapest, 2005. 321–346.

¹⁰ „*Blobenstain, Dybinn Diese Zwey heuser seindt des vergangen 75 Jar, In des feindt handt khomen,*” HHStA Hungarica Fasc. 123. fol. 203. v; hasonlóan Pálffy: *A magyarországi és délvidéki végvárrendszer*, 152.

¹¹ „*Buschur(?) haben die Turckhen an 5 tag July A.D.76 bey den Nacht bestigen, eingenommenen vnd mit 400 Fues knechten besetzt,*” HHStA Hungarica Fasc. 123. fol. 199^r

jegyzékét,¹² a temesvári vilájet 1590–1591-es zsoldlistáit,¹³ az 1570 körüli timárdefterek adatait használhatjuk; illetőleg a Hegyi Klára által feltárt zsold- és szemle-deftereket.¹⁴ A Magyar Királyság szembenálló várórságával kapcsolatban az 1576-os összeírásban említett, vélhetően egyidős adatokra utalunk.

Jelen összeírásunk következő problémáját forrásértéke jelenti, amelyről csak adatai részletes elemzése és az említett forrásokkal való összevetése után formálhatunk véleményt. Bizonytalán a török várakban szolgáló informátorok és más kémek jelentései alapján készülhettek e jegyzékek. Az egyes török várórségeket illetően egyaránt találkozunk pontosnak tűnő részadatokkal és kerekített számokkal, az egyes várórszók alakulatokra is vonatkozó, illetve csak a lovasságot és gyalogságot elkülönítő adatokkal. Nyilvánvaló, hogy a török zsold-, szemle- és timárdefterek alapján jóval pontosabban határozhatjuk meg egy adott időszakban a hódoltsági török várakban szolgáló fizetett török várkatonaságot és egyes alakulatait, illetve a várakhoz kapcsolódó területi–közigazgatási egységeket, a szandzsákok timáros szpáhi haderejét (beleértve az általuk kiállított dzsebelüket is). Ez akkor is így van, ha számolunk azzal, hogy lehetetlen az egyes várak teljes őrségét adott időszakban pontosan rekonstruálni, hiszen a török jegyzékek sem maradtak fenn hiány nélkül, a jegyzékekből kimaradhattak egyes egységek, és a forrásközlésekbe is becsúszhattak hibák.¹⁵

Az 1576–1590-es forrásunk adatainak ismertetése előtt vázolni kell a hódoltsági török várrendszer főbb jellemzőit és az oszmán várórság főbb csoportjait, akikkel jegyzékünkben is találkozhatunk. A hódoltsági várrendszer kiépítése hosszú folyamat volt, amely 1541-től, Buda megszállásától vett nagyobb lendületet. A várrendszer alapját a meghódított várak adták, amelyek mellett az oszmánok maguk is építettek erősségeket. A szerzett erődítmény neve vár, *kale* volt, míg az épített erősségé palánk (*palanka*) vagy párkány (*parkan*).¹⁶ Főleg az 1541-ben megszervezett budai vilájet, de az 1552-ben kiépített temesvári vilájet fő célja is a határvédelem volt. Jóllehet a vilájeteken belül fontosak volt a szandzsákok, a várrendszeren belül a szandzsákhathárokon átnyúló várkörzetek is szerveződtek, amelyek emlékeztettek a Magyar Királyság főkapitányságaira.¹⁷ Az oszmán várak pontos számát nem ismerjük, több kisebb vár esetében bizonytalan, hogy mikor került török kézre, illetőleg mikor építették. Így a török várak számát még a török források alapján is csak hozzávetőlegesen lehet megadni egy adott időszakban, évben.

A hódoltságot védő török katonaságot két részre oszthatjuk: a várakban levő zsolddal, illetve később zsold-timárral fizetett várkatonaságra és a hódoltságban élő, javadalombirtok jövedelmeivel fizetett szpáhi-katonaságra¹⁸ és a jövedelem arányában általuk

¹² A budai vilájethez tartozó várak legénységének részletes fizetési lajstroma (1568. december 20–1569. június 14.); Lászlófalvi Velics Antal – Kammerer Ernő: *Magyarországi török kincstári defterek. I–II.* Budapest, 1986., 1990. II. 383–389.

¹³ Velics–Kammerer: *Magyarországi török kincstári defterek*, I. 373–383. Ebben 15 szandzsákban 39 vár, 14 palánk és egy megerősített város, azaz 54 erősség zsoldos hadereje szerepel. Hegyi: *Török berendezkedés Magyarországon*, 87.

¹⁴ A budai vilájethez tartozó szandzsákok 1562-es és 1570-es timárdeftereinek adataira Hegyi: *Török berendezkedés Magyarországon*, 99.

¹⁵ Hegyi: *A török hódoltság várai*, I. 15–18., 73–74.

¹⁶ Hegyi: *A török hódoltság várai*, I. 75–78.

¹⁷ Hegyi: *A török hódoltság várai*, I. 104–110.

¹⁸ Szpáhi (jegyzékeinkben: *Spahia*, *Spahien*, *Spaheien*, *Spachien*) török lovas, aki javadalombirtok fejében katonáskodott, Velics–Kammerer: *Magyarországi török kincstári defterek*, I k. XXV–XXXII.; Hegyi: *Török berendezkedés Magyarországon*, 98–99.; Bayerle, Gustav: *Pashas, begs, and efindis. A Historical dictionary of titles and terms in the Ottoman Empire.* Istanbul, 1997. 137.;

kiállított dzsebelükre. A várkatonaság lovasokból és gyalogosokból, tüzérekéből, valamint egyéb zsolddal fizetett kiegészítő egységekből állt. Főleg a határon levő várakban volt nagyobb létszámú lovas. Az agák által vezetett, századokra tagolt lovasok neve: *ulufedzsi* (zsoldos) vagy *ulufedzsiján szüväri* (zsoldos lovas), *fárisz* (lovas), illetve a leggyakrabban *besli* (magyar: beslia).¹⁹ Az elit lovas alakulatok, a *gönüllük* (magyar: gyumlia) leginkább a vilájet-székhelyeken bukkannak fel, jegyzékünkben nem szerepelnek.²⁰ A gyalogos csapatok közül a várórség alapvető egységét a hiszár eri (*hisar eri*) vagy hiszárlik, azaz a várkatonák adták, amely alakulat másik neve müstahfiz (*müstahfiz*) volt. A várkatonák tizedekre (*böliükökre*) oszlottak, az egész alakulat élén a várkapitány, a *dizdár* és helyettese, a *kethüda* állt.²¹ Az említett helyi gyalogos várkatonaságot nem azonosíthatjuk a fővárakban, vilájet-székhelyeken fellelhető, a Portáról kihelyezett elit gyalogos janicsárokkal, akik kis számban voltak jelen a magyar Hódoltságban.²² Kevésbé elit gyalogos alakulatnak tekinthetjük az azabok („nőtlenek”) egységét, akik vízen (naszádokon) és várórségekben teljesítettek szolgálatot. Tizedekre (*böliük*) tagolódo alakulatuk élén agák álltak.²³ Végül a martalócok (martalos) csapatát kell említenünk, amely a leggyengébb harcértékű és a legrosszabban fizetett gyalogos egységet jelentette. Lovas alakulatnak is tekintették őket, de valószínűleg inkább gyalogosok voltak.²⁴ Fontos alakulatot képeztek a várakban a tüzérek,

---

Finkel, Caroline: *The Administration of Warfare: The Ottoman Military Campaigns in Hungary, 1593–1606*. Wien, 1988. 26–32.; Generál Tibor: *Allah serege*. Budapest, 1987. 159–175.

¹⁹ Jegyzékeinkben besli alak szerepel (*Beschtlie, Beshlien, Besslien* stb.), jelentése „ötös” (öt akce zsoldot kaptak, vagy öt háztartás állított ki egy katonát). A várakban szolgáló lovasság azonos volt az *ulufedzsi, ulufedzsiján szüväri, fárisz* alakulattal, Hegyi: *Török berendezkedés Magyarországon*, 84.; Hegyi: *A török hódoltság várai*, I. 127–129.; a beslikre Generál 1987. 185.; Bayerle: *Pashas, begs, and efendis*, 21.; külön *ulufedzsi, garib* és *gönüllü* lovas alakulatokat említ beslik nélkül Velics–Kammerer: *Magyarországi török kincstári defterek*, I. XXXVIII.; az *ulufedzsik*kel azonosított fáriszokat említi Römer, Claudia: *Osmanische Festungbesetzungen in Ungarn zur Zeit Murads III.* Wien, 1995. 29–30.; Schwarz, Klaus: *Osmanische sultansurkunden. Untersuchungen zur enstellung und besoldung Osmanischer militärs in der Zeit Murads III.* Freiburger Islam Studie. B XVII. Stuttgart, 1997. 92.

²⁰ Hegyi: *A török hódoltság várai*, I. 129–130.

²¹ A *hisar eri* (jegyzékeinkben: *Isaraly, Haltzar allenen, Hatzarallen, Hatzallen, Atzarallemy, Altzarallen, Atzarallen* stb.) jelentése: várhoz tartozó ember, várkaton; a szó jelentésére Kakuk, Suzanne: *Recherches sur l'histoire de la langue osmanlie de la XVIe et XVIIe siècles. Les éléments osmanlis de la langue hongroise*. Budapest, 1973. 185.; ismertebb nevén müstahfiz, (jelentése: őrző), Bayerle: *Pashas, begs, and efendis*, 116.; a várak elit zsoldos gyalogos katonaságára Velics–Kammerer: *Magyarországi török kincstári defterek*, I. XXXV.; Dávid Géza: *A simontornyai szandzsák a 16. században*. Budapest, 1980. 86. 322. jegyzet; Hegyi: *Török berendezkedés Magyarországon*, 83.; Römer: *Osmanische Festungbesetzungen in Ungarn*, 23–25.; Schwarz: *Osmanische sultansurkunden*, 91.; Hegyi: *A török hódoltság várai*, I. 111–120.

²² A janicsár jelentése: új sereg (jegyzékeinkben: *Janitsharen, Janitscham* alakban). Az oszmán hadsereg elit, zsoldos gyalogos alakulata, akiknek zöme portai janicsárként Isztambulban szolgált, de kisebb részük a fontosabb várak helyőrségében is előfordult, Bayerle: *Pashas, begs, and efendis*, 59–61., 97–98.; Hegyi: *A török hódoltság várai*, I. 141–149.

²³ Az azab (forrásunkban: *Asapen, Asapenn, Atzepen, Azepen* alakokban) jelentése: nőtlen, Velics–Kammerer: *Magyarországi török kincstári defterek*, I. k. XXXV.; Generál, 1987. 184.; Hegyi: *Török berendezkedés Magyarországon*, 83.; Römer: *Osmanische Festungbesetzungen in Ungarn* 26–27.; Bayerle: *Pashas, begs, and efendis*, 13.; Schwarz: *Osmanische sultansurkunden*, 89–90.; Hegyi: *A török hódoltság várai*, 7. I. 131–134.

²⁴ Martalóc (forrásunkban: *Martalosen, Marttalosen, Marthalosenn, Marthalosen* stb. alakban), délszláv, balkáni eredetű alakulat, amely várakban és hajókon szolgált; gyalogságként számolt ve-

a *topcsik*, akik tizedekre tagolódtak, és élükön aga vagy parancsnok állt.²⁵ Kiegészítő egységek is voltak a várakban: fegyverművesek (*dzsebedzsik*), ácsok (*neddzsárok*), kovácsok (*haddádok*), szekerészek (*arabadzsik*), bombakészítők (*kumbaradzsik*), zenészek (*mehterek*) és vegyes szolgálatot teljesítő *müteferrikák*.²⁶

Jelen forrásunk bizonyos fokú segítséget nyújthat a Drávától északra eső magyarországi, hódoltsági török várórség létszámának meghatározásához. A történeti irodalomban eltérő becslések születtek mind a hódoltsági török, mind pedig a Királyi Magyarország végvári őrségének létszámát illetően.²⁷ A szakirodalom a korábban a Merényi-féle 1577-es kimutató hibás összegzésében feltüntetett 47 049 főt tekintette mérvadó alapnak.²⁸ Mivel a 16. század közepéről származó adatok szerint 12 000–16 000 fős végvári katonaság szolgált a magyar végvárakban, a korábbi történeti kutatás háromszoros török túlerőt tételezett fel.²⁹ Ugyanakkor már 1907-ben úgy vélekedett Takáts Sándor, hogy a török végbeliek a valóságban nem voltak sokkal többen, mint a magyarok, németek a másik oldalon.³⁰ Ennek kapcsán utalhatunk Gömörly Gusztáv jegyzékére, amely 23 200 főben összegezte a hódoltsági török haderőt.³¹ Az újabb, defterekre építő oszmanisztikai kutatások az alacsonyabb létszámot látszanak igazolni. Hegyi Klára összesen legalább 25 000 fővel számolt 1570 táján.³² Legújabbán úgy vélekedett, hogy 1573-ban a budai vilájet várkatonasága „meghaladta a 14000 katonát, valószínűleg közel járt a 15 000-hez, akiket évről évre változó létszámú, 800–1000 janicsár egészített ki”.³³ Mivel a temesvári vilájet várkatonaságát 1590–1591 táján 4000–4500 főre tette, a budai és temesvári vilájetek helyi katonáinak számát 18 000–19 000 közé becsülte, így a janicsárokkal együtt „a teljes várrendszerben 20 000 védő körüli nép szolgált” 1591 táján.³⁴ Vass Előd 1543–1632 között 98 hódoltsági török erősséget említett, amelyekben körülbelül 22 000 fő szolgált.³⁵ Ágoston Gábor szerint a 16. század második felében 20 000–22 000 fős katonaság őrizte a hódoltsági várakat.³⁶ Ez utóbbi állás-

---

lük Velics–Kammerer: *Magyarországi török kincstári defterek*, I. k. XXXVII.; legújabbán Hegyi: *A török hódoltság várai*, I. 134–138.; lovasoknak tekintette őket Römer: *Osmanische Festungbesatzungen in Ungarn*, 31.; Hegyi: *Török berendezkedés Magyarországon*. 84.; nem foglalt állást e kérdésben Generál 1987. 181–182.; Schwarz: *Osmanische sultansurkunden*, 91–92.; Bayerle: *Pashas, begs, and efendis*, 104.

²⁵ Hegyi: *A török hódoltság várai*, I. 124–127.

²⁶ Hegyi: *A török hódoltság várai*, I. 121–124.

²⁷ Összefoglalóan Tóth Sándor László: *A mezőkeresztesi csata és a tizenöt éves háború*. Szeged, 2000. 96–97.

²⁸ A jegyzékre Merényi: *A török végek őrhada*, 259–262.; a jegyzékben számítási hiba van, a pontos összeg 46 256 katona, ebből a Drávától északra 39 693 várkatona és szpáhi jut, Hegyi: *Török berendezkedés Magyarországon*, 100.

²⁹ Rázsó Gyula: *Az osztrák hadsereg hadművészetének és szervezetének néhány problémája a XVI. században*. Hadtörténelmi Közlemények, 79. évf. (1966) 883.; Szántó Imre: *A végvári rendszer kiépítése és fénykora Magyarországon 1541–1593*. Budapest, 1980. 24., 132. 457. jegyzet

³⁰ Takáts Sándor: *A magyar vár*. Századok, 32. évf. (1907) 832.

³¹ Gömörly: *Török hadak számereje Magyarországon*, 395–397.

³² Hegyi: *Török berendezkedés Magyarországon*, 100.; uő.: *Számítások a hódoltsági török várak haderejéről*. In: *Studia Agriensia*, 17. Eger, 1997. 110, 114.

³³ Hegyi: *A török hódoltság várai*, 165.

³⁴ Hegyi: *A török hódoltság várai*, 166.

³⁵ Vass Előd: *A magyar turkológia*. Valóság, 16. évf. (1973) 7. sz. 34.

³⁶ Ágoston Gábor: *A Hódolt Magyarország*. Magyarország krónikája 6. Budapest, 1992. 76.; uő.: *A magyarországi török végvárak fenntartásának és ellátásának néhány kérdése*. In: *Studia Ag-*

pontok fényében úgy tűnik, hogy a török őrségek létszáma nem sokkal múlhatta felül a Magyar Királyság véderejét, amelyet Pálffy Géza újabb kutatások, elsősorban összeírások adatai alapján 20 000–22 000 főre taksált a 16. század utolsó harmadában.³⁷

A fentiek után az 1576/1590. évi összeírásunkat vizsgáljuk, török jegyzékeit ismertetjük, és összevetjük a két másik német nyelvű forrás és a kortárs török defterek adataival. A német nyelvű várösszeírás felmérte Habsburg-Magyarország várai őrségeinek létszámát, összetételét (gyalogság, lovasság) és a havi, évi zsoldösszeget, továbbá megadta a török várak katonaságának számát, összetételét is. Az összeírás többé-kevésbé logikusan, végvidéki körzetenként halad délnyugati irányból északkelet felé, és ezen belül sorolja fel az egyes végvárok őrségeinek létszámát, majd összegzi a határvidék vagy főkapitányság várainak számát, a várakban szolgáló lovasság, illetve gyalogság létszámát. Ezt követi az adott főkapitánysággal szemben levő török határvárok, végvárok őrségeinek számbavétele. A vonatkozó négy török jegyzék több vonatkozásban is eltér egymástól.

A horvát végvidéki főkapitányság (*Crabatischen Grenze*) nyitja a sort, az összegzés szerint 63 váraban összesen 2750 katona szolgált.³⁸ A horvát végvidék összeírásának végén nem találunk török őrségekre vonatkozó jegyzéket. Ezután a szlavón vagy vend végvidék (*Windische Granitz*) összeírása szerepel. A jóval rövidebb jegyzékben 9 vár fordul elő, összesen 2546 katona védte ezeket.³⁹ Ezt követően találunk egy jegyzéket, amely a vend végvidék váraival szemben levő három szandzsák, a szigeti, a pozsegi és pakráci szandzsákok (*Sansagthumb*) várait, összesen 12 várat tárgyal. Ezek közül csak a szigeti szandzsák tartozott a budai vilájethez, a másik kettő pedig a ruméliai vilájethez, majd 1580 után a boszniai beglerbégységhez. Mivel a jelen írás a Drávától és a Dunától északra levő, a budai és a temesvári vilájethez tartozó hódoltsági várak őrségével foglalkozik, csak a szigeti szandzsák adataira utalunk. A jegyzék két vár, Berzence és Barcs adatairól emlékezett meg, a hadierőt 2000 főre becsülte. A pozsegi szandzsák esetében három várnál összesen 2400 főt említett, míg a másik, a pakráci szandzsáknál hét várnál 1200 főt tett ki a katonaság létszáma.⁴⁰ Így a két boszniai szandzsák 3600 fős katonasággal, a szigeti szandzsák pedig 2000 fős katonasággal szerepel a jegyzékben, összesen tehát 5600 fővel. A Gömör-féle 1544-es összeírás a Dráván és Száván túli, valamint a dalmáciai török katonaságot kevesebbre becsülte.⁴¹ Az 1577-es Merényi-féle összeírás a horvát-vend végekkel szembeni török végvárakban jegyzéküknél valamivel magasabb létszámot említett.⁴² Az 1576-os összeírásunk első török jegyzékében szereplő, három szandzsákhoz tartozó 12 vár 5600 főre becsülhető katonasága a 9 várral és 2546 katonával rendelkező szlavón végvidékkel szemben körülbelül kétszeres

riensia, 14. Eger, 1993. 311–312.; 20 ezer fő alatti, Marosi Endre: *Magyarország hadtörténete I.* Szerk.: Borus József. Budapest, 1984. 196.

³⁷ Pálffy Géza: *Európa védelmében. Haditérképészet a Habsburg Birodalom magyarországi határvidékén a 16–17. században.* Pápa, 2000. 2 13.

³⁸ A horvát várak összeírása HHStA Hungarica Fasc. 123. fol. 191^r–195^r; 2219 gyalogos és 531 lovas; 2216 gyalogost és 531 lovast említett Pálffy: *A magyarországi és délvidéki végvárrendszer*, 141–147.

³⁹ A szlavón végvidék összeírására HHStA Hungarica Fasc. 123. fol. 195^v–197^r; 1831 gyalogos és 715 lovas; 1861 gyalogost, 715 lovast említett Pálffy: *A magyarországi és délvidéki végvárrendszer*, 147–148.

⁴⁰ A vend végvidékkel szemben levő három szandzsák várainak jegyzékére HHStA Hungarica Fasc. 123. fol. 197^v–199^r.

⁴¹ Gömör: *Török hadak számereje Magyarországon*, 396–397.; a 17 000 fős felkelés, irreguláris katonaság nélkül csak 3 000 főre tette.

⁴² Merényi: *A török végek őrhada*, 259.; 3700 katonát (1590 lovast és 2210 gyalogost) említett a horvát végeknél, és 2863 (1281 lovast és 1582 gyalogost) katonát a vend végeknél.

túlerőt jelentett. Habsburg szempontból kedvezőbb az arány, ha a horvát főkapitány 63 várban levő 2750 várkatonájával is számolunk. Az így összesített, 5296 főre rúgó királyi zsoldos katonasággal szemben az 5600 fős török katonaság csak minimális létszámfölelényt élvezhetett. Mindenképpen becslésszerű adatokról van szó azonban.

A következő jegyzék a Dunán inneni magyar végvidékek (*Hungarischen Granitzen bei dißhalb der Tonnau*), a győri és kanizsai végvidékek várait és őrségüket tartalmazza. Az összegzés szerint 22 végházban összesen 7457 katona szolgált.⁴³ Az összeírást követően találjuk a Kanizsa és Győr között fekvő török végvidéki házakat és a bennük levő gyalogos és lovas katonák jegyzékét.⁴⁴ E második török jegyzék a kisebb török várakra általában csak utalt, és őrségüket beszámította a nagyobb várnál említett őrségbe. Az egyes váraknál gyakran szerepelt, hogy milyen messze van a magyar végvidéki rendszer egyes váraitól. A rendelkezésre álló információktól függően egyes váraknál részletezés nélkül említette az összeírás a lovasságot és gyalogságot, míg másoknál részletesebben szólt az egyes csapatok fajtáiról. A jegyzékben nincs összlétszám sem az egyes várak őrségét illetően, sem pedig a két végvidéki főkapitánysággal szemben álló török várakra vonatkozóan, ezeket magam számítottam ki. A második török jegyzék adatainak ismertetése után táblázatban összegzem az adatokat. E várakkal kapcsolatban utalok a Gömör és Merényi által közölt összeírások, illetve az 1569–1570-es török zsoldlisták, illetve szpáhik létszámadataira is.

A második török jegyzékben a budai szandzsákhoz tartozó várak közül először a Kanizsától 8 mérföldre levő Sziget (*Sigeth*),⁴⁵ azaz Szigetvár szerepel. Szigethez öt kis várat sorolt az összeírás, ezek Babócsa (*Babotscha*),⁴⁶ Barcs (*Bartsch*),⁴⁷ Siklós (*Sockliesch*),⁴⁸ Berzence (*Bersentze*)⁴⁹ és Segesd (*Segesd*).⁵⁰ Ezek közül Barcs és Berzence szerepelt az első

⁴³ A Dunán inneni két végvidék összeírására vö. HHStA Hungarica Fasc. 123. fol. 199^v–201^v; 5499 gyalogos és 1958 lovas; 5643 gyalogost, 1950 lovast említett Pálffy: *A magyarországi és délvidéki végvárrendszer*, 149–152.

⁴⁴ *Verzeichnuß den Negsten vmb Canischa vnnd Raab ligenden Tureckischen Granitz haußern wieviel in Jedem zu Roß vnnd Fueß ordinary besetzt werden*, vö. HHStA Hungarica Fasc. 123. fol. 201^v–203^r

⁴⁵ „Von Canissa 8 meil daselbst vnd In den dahin gehörigen clainen haußern”; Szigetvár 1566-ben került török kézre Szulejmán utolsó hadjárata során, és szandzsákszékhely volt, Römer: *Osmanische Festungbesetzungen in Ungarn*, 17.

⁴⁶ Babócsa (Somogy megye), a szigeti szandzsákhoz tartozó vár a Drávától északra körülbelül 10 km-re, Römer: *Osmanische Festungbesetzungen in Ungarn*, 18.; *Magyar helységnév-azonosító szótár*. Szerk.: Lelkes György. Baja, 1998. 89.; 1555-ben foglalta el a török, majd visszakerült, és 1566-ban jutott ismét török kézre. Veress D. Csaba: *Várak Baranyában*. Budapest, 1992. 88., 94., 107.

⁴⁷ Barcs (Somogy megye), a szigeti szandzsákhoz tartozó, a Dráva közelében levő vár 1566-ban került török kézre. Velics–Kammerer: *Magyarországi török kincstári defterek*, I. k. XLV.; Römer: *Osmanische Festungbesetzungen in Ungarn*, 18.; Schwarz: *Osmanische sultansurkunden*, 86.; *Magyar helységnév-azonosító szótár*, 101.

⁴⁸ Siklós (Baranya megye), az 1543-as szultáni hadjáratban foglalták el, a szigeti szandzsákhoz tartozó vár, Veress: *Várak Baranyában*, 76–79.; Siklós nevét Soklios alakban említi Ortelius az 1543-as szultáni hadjárat kapcsán. Ortelius, Hieronymus Augustanus: *Chronologia oder Historische Beschreibung aller Kriegsempörungen und Belagerungen in Ungarn auch in Sibenbürgen von 1395. Nürnberg, 1602.* (Pytheas Kiadó, 2002.) 17.

⁴⁹ Berzence (Somogy megye), a Csurgóhoz közeli, a szigeti szandzsákhoz tartozó vár 1566-ban, Szigetvár eleste után került török kézre. *Magyar helységnév-azonosító szótár*, 117., Römer: *Osmanische Festungbesetzungen in Ungarn*, 18.; Sugár István: *Szigetvár és viadala*. Budapest, 1976. 187.

⁵⁰ Segesd (Somogy megye), Nagyatádhoz közeli vár, a szigeti szandzsák vára, 1566-ban került török kézre, *Helységnév-azonosító szótár* 522.; Sugár: *Szigetvár és viadala*, 187.

jegyzékben is. E második jegyzék a szigeti szandzsák összes várát tartalmazza. Az 1569-es török zsoldjegyzékben a szigeti szandzsákban Szigettel együtt 5 vár fordult elő, Segesd hiányzott.⁵¹ Az 1577-es Merényi-féle összeírásban Sziget, Siklós, Barcs, Babócsa, Berzence, Segesd mellett tévesen a pécsi szandzsákhoz tartozó Szentmárton is szerepelt.⁵² Hegyi Klára zsoldlistái szerint 1569–1570 táján Szigetvár, Siklós, Babócsa, Berzence, Barcs, Segesd alkotta a szigetvári szandzsák várait.⁵³ A várak felsorolása szempontjából jegyzékünk pontosnak minősíthető. Jelen összeírásunk Szigethez, a szigeti szandzsákhoz 1000 lovas (*Pferdt*) és 1000 gyalogost (*Fueßknecht*) sorolt. Ez a 2000 összlétszám megegyezik az első török jegyzékben is előforduló számadattal. Az 1577-es Merényi-féle német jegyzék ennél jóval magasabb adatokat közölt, ennek háromszorosával számolt.⁵⁴ Kontrollként az 1569–1570-es török zsoldjegyzékek szolgálhatnak, amely alapján Szigetváron 700 főt, az egész szandzsákban pedig 2500 főt meghaladó zsoldos őrséggel számolhatunk, a szpáhik létszáma pedig meghaladta a 200-at.⁵⁵ A fenti adatok alapján jegyzékünk 2000 fős becslése reálisnak tekinthető.

Szigetet Pécs (*Fünfkirchen*)⁵⁶ követi a jegyzékben, a mohácsi vagy pécsi szandzsák székhelye. A jegyzékben Pécs mellett két hozzá tartozó⁵⁷ kis vár: Kaposvár (*Kapaschuar*)⁵⁸ és Nádasd (*Nadads*)⁵⁹ szerepelt. Együttesen 500 lovassal (*Pfärdt*) és 500 gyalogossal (*Fueßknecht*), azaz 1000 fős haderővel rendelkeztek a jegyzék szerint. Az 1577-es Merényi-féle összeírás Pécs után említi helyesen Kapos(várt), tévesen Lakot és Zákányt.⁶⁰ Az 1569-es török zsoldjegyzékben csak Pécs és Kaposvár szerepel a mohácsi szandzsákban.⁶¹ Hegyi Klára megemlékezik több várról is, azonban forrásunk vélelmezett időpontjában csak Pécs, Szentmárton, Kaposvár, Nádasd és Szócsény várakban számolhatunk őrséggel.⁶² Várlistánk Szentmártont és Szócsényt nem említette, csak Pécsét és Kaposvárt, illetve a kis Nádasd palánkát. Az 1544-es Gömör-féle összeírás csak Pécsen több mint kétszer ennyi katonasággal számolt.⁶³ Az 1577-es Merényi-féle összeírásban csak Pécsen közel négyszer ennyi,

⁵¹ Velics–Kammerer: *Magyarországi török kincstári defterek*, II. 387–388.; Sziget, Babócsa, Berzence, Tarcsa (sic!), Siklós szerepel a zsoldjegyzékben.

⁵² Merényi: *A török végek őrhada*, 259.

⁵³ Hegyi: *A török hódoltság várai*, II. 1292–1333.

⁵⁴ Merényi: *A török végek őrhada*, 259.; Szigetváron 2510 fővel, összesen 6180 katonával számolt Szigethez tartozóként.

⁵⁵ Az 1568–1569-es zsoldlista szerint Szigeten 711/761 fős várkatonaság, Babócsán 558/602 fő, Baracson 193/206 fő, Berzencén 379/412 fő, Siklóson 368 fő szolgált; Velics–Kammerer: *Magyarországi török kincstári defterek*, II. 387–388, Hegyi: *A török hódoltság várai*, II. 1292–1296., 1312–1315., 1320–1322., 1327–1328., 1330–1332. 1570 körüli timárdefter szerint szigetvári szandzsákban 72 szpáhi, 149 dzsebelü, azaz 219 fő, Hegyi: *Török berendezkedés Magyarországon*, 99.

⁵⁶ Pécs (Baranya megye) az 1543-as szultáni hadjárat során került török kézre, szandzsákközpont.

⁵⁷ „Vnd in dahin gehorigen clainen hausern”

⁵⁸ Kaposvár (Somogy megye) 1555-ben került török kézre, a pécsi szandzsák része, Römer: *Osmannische Festungbesetzungen in Ungarn*, 18.; Veress: *Várak Baranyában*, 88.

⁵⁹ Nádasd (Baranya megye), a pécsi szandzsákhoz tartozó megerősített hely, Pécsváradhoz közel. *Magyar helység-névazonosító szótár*, 412.

⁶⁰ Merényi: *A török végek őrhada*, 259–260.

⁶¹ Velics–Kammerer: *Magyarországi török kincstári defterek*, II. 387.

⁶² Hegyi: *A török hódoltság várai*, II. 1251–1291.

⁶³ Gömör: *Török hadak számereje Magyarországon*, 396. Pécsen 2200 főt is meghaladó katonaság szerepel.

az egész szandzsákban pedig közel ötször ennyi őrséget találunk.⁶⁴ Török adatok alapján a pécsi szandzsák várai 1569 körül legfeljebb 600–800 fő körüli zsoldos katonasággal rendelkeztek, és körülbelül 600 szpáhi és dzsebelü volt a szandzsákban.⁶⁵ Így a szandzsák 1569 körüli hadereje a szpáhiakat is beleértve 1200–1400 fő körül volt. Így a pécsi (mohácsi) szandzsák esetében is reálisnak mutatkozik jegyzékiünk létszámadata.

Pécs után Koppány (*Khoppán*)⁶⁶ következik, amelynél a jegyzék megemlíti, hogy bégje (Beegckh)⁶⁷ van. Koppány és a hozzá tartozó kis végházak⁶⁸, Dombó(vár),⁶⁹ Karád (Kharadt)⁷⁰ és Lak (*Lackh*)⁷¹ 500 lovassal (*Pferdt*) és 1000 gyaloggal (*Fueßknecht*), azaz összesen 1500 fővel rendelkeztek. Az 1577-es Merényi-féle összeírás Karádot, Koppányt és Simontornyát említette, az utóbbi viszont nem tartozott a koppányi szandzsákhoz.⁷² Az 1569-es zsoldjegyzék három várat említett: Koppányt, Dombót és Lakot.⁷³ Hegyi Klára a koppányi szandzsák várai közé sorolta Koppányt, Dombót, Karádot, Lakot, valamint Bolondvárt, Siófokot és Kónyit.⁷⁴ Az utóbbi két várról 1600 után vannak csak adataink, így jegyzékünkben ezek nem szerepelhettek, Bolondvárat pedig 1570 körül építhették,⁷⁵ ezért nem kerültek be róla információk az összeírásba. Az 1577-es Merényi-féle összeírásban valamivel nagyobb számú őrség szerepelt, Simontornyát is beszámítva.⁷⁶ Hegyi Klára adatai alapján nagyjából 400–600 fős zsoldos őrséggel számolhatunk a koppányi szandzsák öt vára esetében. Ehhez számítva több mint 200 szpáhit és dzsebelit is, alig 800 fő felettire tehető a szandzsák védelmi ereje.⁷⁷ Itt tehát 1576-os összeírásunk túlbecsülte a koppányi szandzsák védelmi erejét.

⁶⁴ Merényi: *A török végek őrhada*, 259–260. Pécs összesen 3860, a helyesen hozzásorolt Kapos(vár) 502, a tévesen idevett Lak 266 és Zákány 170 fővel szerepelt, azaz a szandzsáknak az utóbbi jegyzék szerint 4798 fős hadereje volt.

⁶⁵ Pécsen 220/385 fő, Kaposváron 255/259 fő, Nádason 37 fő, Velics–Kammerer: *Magyarországi török kincstári defterek*, II. 387.; Hegyi: *A török hódoltság várai és várkatonasága*, II. 1259–1263., 1281–1283., 1288.; a pécsi szandzsákban 122 szpáhi és 480 dzsebelü, összesen 602 fő; Hegyi: *Török berendezkedés Magyarországon*, 99.

⁶⁶ Koppány (ma: Törökkoppány, Somogy megye) 1554-ben került török kézre, szandzsákközpont. Römer: *Osmanische Festungbesetzungen in Ungarn*, 15.; a vár Kaposvártól északkeletre, Törökkoppány területén, *Magyar helységnév-azonosító szótár*, 314.

⁶⁷ „Alda residiert ain Beegckh”; a bég (*mir-liva*) a szandzsák élén álló tisztségviselő, aki a szandzsák timárbirtokos szpáhijainak is vezetője volt, Bayerle: *Pashas, begs, and efendis*, 19.

⁶⁸ „in den clainen dahin gehorigen hausern”

⁶⁹ Dombó (Dombóvár: Somogy megye), a koppányi szandzsák vára 1543-ban került török kézre, Römer: *Osmanische Festungbesetzungen in Ungarn*, 15.

⁷⁰ Karád (Somogy megye) a koppányi szandzsák vára, 1554-ben kerülhetett török kézre. *Magyar helységnév-azonosító szótár*, 292.

⁷¹ Lak (ma: Öreglak, Somogy megye) a koppányi szandzsákhoz tartozott. Römer: *Osmanische Festungbesetzungen in Ungarn*, 16.; a vár helye Lengyeltóti közelében, Öreglak területén. *Magyar helységnév-azonosító szótár*, 356., 462.

⁷² Merényi: *A török végek őrhada*, 260.

⁷³ Velics–Kammerer: *Magyarországi török kincstári defterek*, II. 388.

⁷⁴ Hegyi: *A török hódoltság várai*, II. 1201–1250.

⁷⁵ Hegyi: *A török hódoltság várai*, II. 1239, 1244, 1250.

⁷⁶ Merényi: *A török végek őrhada*, 260. –1885 főt említett az összeírás, tehát valamivel többet, mint jegyzékiünk.

⁷⁷ Koppányban 115/147 fő, Dombóváron 49/100 fő, Karádon 27 fő, Lakon 138/158 fő, Velics–Kammerer: *Magyarországi török kincstári defterek*, II. 388.; Hegyi: *A török hódoltság várai*, II.

Jegyzékünk szerint a Királyi Magyarország végvárától, Tatától 2 mérföldre levő⁷⁸ Gesztes (*Gestesch*)⁷⁹ várában 100 gyalogos (*Pferdt*) és 15 lovas (*Fueßknecht*) volt, azaz 115 fős őrség. Az 1577-es Merényi-féle összeírás ennél alig több gyalogost említett a várban.⁸⁰ Török zsoldjegyzékek szerint 1569-ben fele ennyi müsztafiz, körülbelül 50 fő volt a budai szandzsákhhoz tartozó várban.⁸¹ Jegyzékünk itt is túlbecsülte az őrség létszámát.

A jegyzékben következő erősség a talán Pesttel (*Petscht*)⁸² azonosítható vár. Pest várában 400 „pesti” (*Pedtschier*) lovas (*Pferdt*), 200 szpáhi (*Spahia*), 250 hiszár eri (*Isaraly*),⁸³ 300 gyalogos azab (*Asapenn*),⁸⁴ 200 martalóc (*Martholosenn*)⁸⁵ és az ágyúmester (*Püchsenmeister*) 50 tüzére.⁸⁶ Ez összesen 1400 főt tesz ki. Második jegyzékünkön ez az első vár, amelynél szerepelnek külön egyes csapatnemek kerek létszámokkal. Az 1577-es Merényi-féle összeírásban adatunk kétszeresére rúgott a pesti őrség létszáma.⁸⁷ Török zsoldjegyzékben Pest vára 900 és 1000 fő közti őrséggel szerepelt.⁸⁸ Tehát 1576-os jegyzékünk és a zsoldlista Pest esetében nem nagyon tér el egymástól.

Pest után újra a Dunától keletre kanyarodva, a listán következik egy jelentős erősség, Székesfehérvár (*Stuhlweißenburg*),⁸⁹ amely a jegyzék szerint 6 kis mérföldre volt Tatától.⁹⁰ A bégnék (Beeckh) 250 lovasa (*Raidtman*) volt, ehhez járult 400 besli (*Beschtlie*),⁹¹ akik a jegyzék szerint korábban Veszprémhez tartoztak⁹², 200 lovas szpáhi (*Spahia*), 200 janicsár (*Janitscharen*), 300 hiszár eri (*Isaraly*), 250 azab (*Asapenn*), 300 martalóc (*Mar-*

1205–1206., 1217–1219., 1225., 1230–1232.; 50 szpáhi, 183 dzsebeli, összesen 233 fő, Hegyi: *Török berendezkedés Magyarországon*, 99.

⁷⁸ „Vom Tottis 2 Meill”

⁷⁹ Gesztes (ma: Várgesztes, Fejér megye) a budai szandzsákhhoz tartozó vár; Tata környékén levő vár, *Magyar helységnév-azonosító szótár*, 230.

⁸⁰ Merényi: *A török végek őrhada*, 260. 134 gyalogos katonát említett az összeírás, 19 fővel többet jegyzékünkönél.

⁸¹ 49/50 fő, Velics–Kammerer: *Magyarországi török kincstári defterek*, II. 384.; Hegyi: *Török berendezkedés Magyarországon*, II. 653–654.

⁸² Pest mellett esetleg Pécs lehetne a másik lehetőség, bár már szerepelt a jegyzékben más néven (*Fünfkirchen*) és más létszámadatokkal. Pest a budai szandzsákhhoz tartozott, és 1541-ben került török kézre.

⁸³ A hiszár eri (*müsztafiz*), gyalogos várkatonaságra vö.: 21. jegyzet

⁸⁴ Az azabokra vö.: 23. jegyzet.

⁸⁵ A martalócokra vö.: 24. jegyzet.

⁸⁶ A tüzemester a várbeli tüzérek, topcsik vezetője; a topcsikra lásd: Velics–Kammer: *Magyarországi török kincstári defterek*, I. k. XXXIX–XL.; Generál: *Allah serege*, 153–154.; Hegyi: *Török berendezkedés Magyarországon*, 84., Schwarz: *Osmanische sultansurkunden*, 92–93.; Bayerle: *Pashas, begs, and efendis*, 148–149.

⁸⁷ Merényi: *A török végek őrhada*, 260.; 2510 főre rúgott összesen a pesti őrség létszáma; az 1544-es, Gömör-féle jegyzékben Buda és Pest együttesen rendelkezett 5100 fős őrséggel, Gömör: *Török hadak számereje Magyarországon*, 395–396.

⁸⁸ 939/1055 fő, Velics–Kammerer: *Magyarországi török kincstári defterek*, II. 383.; Hegyi: *A török hódoltság várai*, II. 500–503.

⁸⁹ Székesfehérvár (Fejér megye) 1543-ban került török kézre, szandzsákközpont.

⁹⁰ „Vom Tottis 6 Kleinen Maill”

⁹¹ A lovas beslikre vö. 19. jegyzet

⁹² „so zuvor zue Wesprün gewesen vor der belegerung heraus khomen sambt dem Rettenmaister Schatzman auff”; Veszprémet 1552-ben foglalta el Ali budai pasa, szandzsákközpont volt 1552–1566 között, 1566-ban foglalták vissza. Veress D. Csaba: *Váarak a Bakonyban*. Budapest, 1983. 59–61., 97–98.

thalosenn) és az ágyúmester *80 tüzére*. Jegyzékünk szerint Székesfehérvár katonasága összesen 1980 főre rúgott. A vár az 1577-es Merényi féle-összeírásban e magas létszámnak közel kétszeresével szerepelt.⁹³ Az 1568–1569-es zsoldjegyzékekben a fehérvári szandzsák székhelye közel 1400 katonával rendelkezett.⁹⁴ A zsoldjegyzék szerint a fehérvári szandzsákban Fehérváron kívül Csóka(kő) vára, a battyáni párkány és a váli párkány rendelkezett őrséggel.⁹⁵ Hegyi Klára a fehérvári szandzsákban megemlítette Fehérvárt, Csókaköt, Battyant, valamint Tihanyt, Vázsonyt, Veszprémet és Palotát.⁹⁶ Utóbbi négy vár jegyzékünk idejében nem volt török kézen. Hegyi Klára adatai szerint körülbelül 1500 fős katonasággal számolhatunk ebben az időben e három vár esetében. A fehérvári szandzsákban 1570 táján több mint 500 szpáhi és dzsebelü volt, azaz jóval több, mint jegyzékünkben.⁹⁷ Így a székesfehérvári szandzsák hadereje 1569–1570 táján meghaladhatta a 2000 főt. Egészében véve Fehérvár esetében jegyzékünk eltérése a valóságos létszámtól minimálisnak vehető.

1576-os összeírásunk második török jegyzékének utolsó török vára Simontornya (*Schinnon Tornia*),⁹⁸ amelyről megemlíti, hogy öt mérfölddel Székesfehérvár alatt található.⁹⁹ A jegyzék szerint a bég (*Beegh*) 300 beslivel (*Betsclie*) és lovassal (*mit Pferden*), valamint 200 várkatona (*Isaraly*) és *martalóc* (*Marthalosenn*) szolgált a várban, összesen 500 fő. Simontornya őrségét nem említette az 1544-es Gömör-féle összeírás, sőt az 1577-es Merényi-féle jegyzékben is több várral együtt szerepelt. Az 1569-es török zsoldjegyzék a szandzsákban Simontornya, Ozora, Tamási és Endréd várakat említi.¹⁰⁰ Hegyi Klára szerint a simontornyai szandzsákban a következő várak voltak ekkor: Simontornya, Endréd, Ozora, Tamási, Döbrököz, Hídvég.¹⁰¹ Török adatok szerint 1569–1570 táján Simontornyán 150 körüli, az egész szandzsákban 350 körüli zsoldos katonával, továbbá 150 birtokos szpáhival és dzsebelüvel számolhatunk.¹⁰² Így 500 fő körüli katonaság lehetett a szandzsákban. A szandzsák zsoldos és tímáros katonasága valamivel meghaladja a jegyzékünkben szereplő létszámot. A második török jegyzék szerint van még néhány száz lovas és gyalogos, akiket nem számoltak itt, mivel nem kapnak zsoldot. Itt irreguláris alakulatokról lehet szó, hiszen hűbéres szpáhiakat csak néhány vár esetében említettek. E záró megjegyzésből kitűnik, hogy a zsoldos várvédőket vették számba, viszont utaltak arra, hogy nagyobb létszámú katonasággal kell számolni.

⁹³ Merényi: *A török végek őrhada*, 260.; 3361 fő szerepelt Székesfehérvárnál.

⁹⁴ Összesen 1387/1389 fő, Velics–Kammerer: *Magyarországi török kincstári defterek*, II. 389.; Hegyi: *A török hódoltság várai*, 985–989.

⁹⁵ Velics–Kammerer: *Magyarországi török kincstári defterek*, II. 389.

⁹⁶ Hegyi: *A török hódoltság várai*, II. 972–1050.

⁹⁷ Hegyi: *A török hódoltság várai*, II. 989, 1016, 1031.; 1569–70 táján Fehérváron 1387/1389 katona húzott zsoldot, Csókaköt esetében 30/34 fő, Battyan párkányában pedig 106/109 katona, azaz összesen 1532 fő; 148 szpáhi és 376 dzsebelü, összesen 524 tímáros. Vö.: Hegyi: *Török berendezkedés Magyarországon*, 99.; összes haderő 1532 fő és 524 tímáros, azaz 2056 fő.

⁹⁸ Simontornya (Tolna megye) 1545-ben került török kézre, szandzsákközpont. Dávid: *A simontornyai szandzsák a 16. században*; Römer: *Osmanische Festungbesatzungen in Ungarn*, 18.

⁹⁹ „Fünff meill Vnderhalb Weissenburg”

¹⁰⁰ Velics–Kammerer: *Magyarországi török kincstári defterek*, I. 389.

¹⁰¹ Hegyi: *A török hódoltság várai*, II. 1051–1130.; még további évekre vonatkozó adatok: Hegyi: *Török berendezkedés Magyarországon*, 91–92.; Dávid: *A simontornyai szandzsák a 16. században*.

¹⁰² Hegyi: *A török hódoltság várai*, II. 1059., 1081., 1092–1093., 1104., 1117., 1121.; 134–135 zsoldos Simontornyán, maximum 368 zsoldos az egész szandzsák váraiban; 21 szpáhi és 133 dzsebelü, összesen 154 fő, Hegyi: *Török berendezkedés Magyarországon*, 99.

Adataink összesítése után (1. sz. táblázat) megállapíthatjuk, hogy a második török jegyzékben 7 török vár szerepel részletesen és 10 további utalásszerűen, azaz összeírásunk szerint 17 török határvár állt szemben 22 Habsburg erősséggel a dunántúli térségben. Ennek ellenére csekély oszmán számbeli fölény mutatkozik jelen összeírásban is, hiszen 7457 keresztény várvedővel szemben 8495 főt találunk összesen a felsorolt török várakban. Az arány a Magyar Királyság szempontjából még rosszabb lehet, ha arra gondolunk, hogy valamilyen oknál fogva nem vették fel az összeírásba Esztergomot (*Gran*), illetőleg Budát (*Ofen*), ahol népes katonaság állomásozott. Más kisebb török várak, palánkok is kimaradtak az összeírásból. Míg Szigetvár, Pécs és Koppány esetében megemlégték az odatartozó kisebb várakat, Fehérvár vagy Simontornya esetében e felsorolás elmaradt. Így a Kanizsával és Győrrel szembeni s a budai vilájethoz tartozó szandzsákok (szigeti, koppányi, pécsi-mohácsi, szekesői, simontornyai, fehérvári, esztergomi, budai) Dunától nyugatra fekvő várai közül az 1569-es török zsoldjegyzék 32 várat vagy párkányt említ, ami jóval felülmúlja jegyzékünk 17 erősségét, ráadásul Pest feltehető szereplése második jegyzékünkön mindenképpen különös. Jegyzékünk létszáma túlzó, hiszen a budai zsoldoslista alapján a Dunántúlon levő 32 erősségben 8688 zsoldos katona szolgált.¹⁰³ E létszám viszont közel áll, alig múlja felül a második jegyzékünkön szereplő 17 erősség 8495 fős összlétszámát. Igaz, az utóbbiban Pest is szerepel, továbbá jegyzékünkben helyenként ideszámították a hűbéres szpáhikat is. Egészében elég reális becslésnek tekinthetjük e második török jegyzék adatait mind az egyes várakban feltüntetett katonaság létszámát, mind pedig az e területre számítható török zsoldos várkatonaság egészét illetően. A 8495 fős katonaságból 4600 főt gyalogként, 3765 főt lovasként, 130 főt pedig tüzérként említett e második jegyzék. A lovasokon belül 400 szpáhi, 700 besli, 650 fő a vajda, illetve bég lovasaként, 2015 pedig általános lovas megjelöléssel szerepelt. A gyalogosokon belül 200 janicsár, 750 hiszár eri, várkatona, 550 azab és 500 martalóc, továbbá 2600 fő általános gyalog megjelöléssel fordult elő.

Ha összevetjük jegyzékünket a nagyjából egyidejűnek mondható, 1568–1569. évi török zsolddefter adataival, kitűnik, hogy ha csak a német nyelvű jegyzék 17 várat nézzük, a 8495 fős őrség helyett a defterek kimutatása szerint a fenti várakban mindösszesen 5223/6353 fő szolgált, beleértve a jegyzékben szereplő szandzsákok szpáhijait és az általuk kiállított dzsebelüket is. Tehát jegyzékünk valóban túlbecsülte az erősségek katonai erejét.

Az összeírás következő határvidéke a bányavárosi végvidéki főkapitányság (*Granitz vor den Perckstatten*). Itt az összeírók 16 végvidéki helyet, várat jegyeztek fel, amelyet összesen 3466 fő védett.¹⁰⁴ Az összeírás végén a bányavidéki határvidéknél levő török végházak és a bennük levő lovas és gyalogos hadinép jegyzéke szerepel.¹⁰⁵ E harmadik török jegyzékben 7 vár adatait találjuk. Első az Esztergomtól 4 mérföldre fekvő (*liegt an Gran 4 Meil wegs*) Vác (*Watzen*),¹⁰⁶ amelyben a főembereken (*hauptleuth*) kívül 70 besli (*Beßlien*) és 36 várkatona (*Haltzar allen*) van, s valamennyi szpáhi, akiknek pontos számát viszont nem tud-

¹⁰³ Velics–Kammerer: *Magyarországi török kincstári defterek*, II. 383–389.

¹⁰⁴ A bányavárosi végvidék összeírására HHStA Hungarica Fasc. 123. fol. 203^v–204^v; 2152 gyalogost és 1314 lovasat említett Pálffy: *A magyarországi és délvidéki végvárrendszer*, 152–154.; megjegyzendő, hogy az ő jegyzékén 1414 lovas szerepelt.

¹⁰⁵ *Verzeichnuß der Türkischen Granitz heuser wieviel In Jedem zu Roß und fueß Kriegs volckh, auf den Pergstetterischen Granitzen ordinariter besetzt sein*. HHStA Hungarica Fasc. 123. fol. 105^v–105^v

¹⁰⁶ Vác (Pest megye) a budai szandzsákhhoz tartozó vár, 1543-ban került török kézre, mert 1543-ból ismerjük a váci őrség zsoldlajstromát. Velics–Kammerer: *Magyarországi török kincstári defterek*, I. 20.

ják az összeírók.¹⁰⁷ Vác őrsege így mindenképpen meghaladhatta a 106 főt. Vác őrségét az 1543-as Gömör-féle összeírás körülbelül négyszer, míg az 1577-es Merényi-féle összeírás kétszer többre becsülte, mint összeírásunk.¹⁰⁸ Az 1569-es török zsolddefter szerint a budai szandzsákhoz tartozó Vác várában 120 főt meghaladó zsoldos katonaság tartózkodott.¹⁰⁹ Egészében véve elfogadhatónak tűnnek jegyzékünk Vácra vonatkozó adatai.

A második jegyzékben Vác után a következő erőd Kakat (Khakath) kastélya,¹¹⁰ amelyről az összeírás megemlíti, hogy a törökök Párkánynak (Parkhan) nevezik, és a Duna mellett található 1 mérföldnyire Esztergomtól, a „mi határainkkal szemben”.¹¹¹ Az Esztergommal szemben, a Dunától északra, a Felvidéken levő kakati-párkányi erősségben 140 besli (*Beshlien*), 65 várkatona (*Hatzarallen*), 120 azab (*asapen*), 80 szpáhi (*Spahien*) és a tűzmester (*Püchsen maister*) 15 tüzére állomásozott. Ez összesen 420 fős katonaságot jelent, amely jelentősnek mondható. Ez azzal állhat összefüggésben, hogy a törökök által *Dsigerdelennek* (Csekerdelen) is nevezett Párkány Esztergom elővédének számított. Az 1544-es Gömör-féle jegyzék csak Esztergomot említette, Párkányt nem, míg az 1577-es Merényi-féle összeírás kisebb őrsséggel számolt.¹¹² Az 1569-es török zsoldjegyzékben Csekerdeni párkány néven szerepelt, és 200 főt meghaladó őrsséggel rendelkezett.¹¹³ Az esztergomi szandzsákhoz tartozó Dsigerdelen–Párkány őrsege kb. fele a jegyzékünk alapján számítható létszámnak.

Párkányt nyugat felé haladva Nógrád (*Negrad*)¹¹⁴ követi a listán, amelynek távolságát több bányavárosi vártól megadja az összeírás: Lévától 5 mérföld, Korponától és Bozóktól egyaránt 3 mérföld, Csábrágtól 2 mérföld távolságra volt.¹¹⁵ Nógrád őrsege 200 besliből (*Beshlien*), 50 szpáhiból (*Spahien*), 100 martalócból (*Marthalosen*), 125 azabból (*Asapenn*) és 150 várkatonából (*Haltzarallen*) állt. Ez összesen 625 fős őrseget tett ki. Az 1577-es Merényi-féle jegyzékben ennek másfélszerese szerepelt.¹¹⁶ Az 1569-es zsoldjegyzék szerint a nógrádi szandzsák székhelyén, a nógrádi várban körülbelül 200 fős őrség volt.¹¹⁷ Nógrád esetében jelen jegyzékünk jóval nagyobb katonaságot tüntetett fel, mint a török zsoldjegy-

¹⁰⁷ „Spahien etliche wieviel khan man nit aigentlich wissen”. HHStA Hungarica Fasc. 123. fol. 105^r

¹⁰⁸ Gömör: *Török hadak számereje Magyarországon*, 395.; 300 lovas, 100 janicsár, összesen 400 fő; Merényi: *A török végek őrhada*, 261.; 70 besli, 80 szpáhi, 60 martalóc és egyéb gyalogos, összesen 210 fő.

¹⁰⁹ 122/126 fő, Velics–Kammerer: *Magyarországi török kincstári defterek*, II. 383.; Hegyi: *A török hódoltság várai*, 538.

¹¹⁰ Párkány-Kakat (ma: *Sturovo*, Szlovákia) a Duna északi partján, Esztergommal szemben fekvő, palánkvár, török neve *Dsigerdelen*. *Magyar helységnév-azonosító szótár*, 469.; Römer: *Osmanische Festungbesatzungen in Ungarn*, 19.

¹¹¹ „Ain Castel so die Türckhen Parkhan nennen neben den Thouna, ain Mail wegs von Gran gegen den Vnsern granitzen”

¹¹² Gömör: *Török hadak számereje Magyarországon*, 395.; Merényi: *A török végek őrhada*, 261.; 100 besli, 222 azab és gyalog, azaz összesen 322 fős őrség.

¹¹³ 233/241 fő, Velics–Kammerer: *Magyarországi török kincstári defterek* II. 384.; Hegyi: *A török hódoltság várai*, II. 718–723.

¹¹⁴ Nógrád (Nógrád megye) a budai vilájethoz tartozó nógrádi szandzsák székhelye, 1544-ben foglalta el a budai pasa, Szántó Imre: *Küzdelem a török terjeszkedés ellen Magyarországon. Az 1551–52. évi várháborúk*. Budapest, 1985. 29.

¹¹⁵ „Ligt von Lewa 5 Meil, von Kharpen 3 von Posockhen 3 und Tschabrack 2 Meil”

¹¹⁶ Merényi: *A török végek őrhada*, 261.; 400 szpáhi, a bég katonasága 80 fővel, 70 besli, 250 martalóc és egyéb gyalog; azaz összesen 800 fős katonaság.

¹¹⁷ 218/215 fő, Velics–Kammerer: *Magyarországi török kincstári defterek* II. 385.; Hegyi: *A török hódoltság várai*, II. 761–762.

zék. A különbség csökken, ha ideszámítjuk a szpáhik valós létszámát a szandzsákban; 1579-ben ez meghaladta a 200 főt.¹¹⁸

A Korponától és Bozóktól egyaránt 3 mérföldre levő¹¹⁹ Szécsény (*Setchen*)¹²⁰ várában 150 besli (*Beßlien*), 150 azab (*Asapen*), 50 szpáhi (*Spahien*) és 150 várkatona (*Haltzarallen*) volt. Ez összesen 500 fős katonaságot jelent. Az 1577-es Merényi-féle összeírás ennél is több katonát említett.¹²¹ Az 1569. évi török zsoldjegyzék szerint a szécsényi szandzsák székhelyén több mint 200 zsoldos szolgált.¹²² Jelentős, legalább kétszeres eltérés mutatkozik jegyzékünk és a zsoldlista között. Valamelyest csökken a különbség, ha ideszámítjuk a szécsényi szandzsák 100 főt meghaladó szpáhiját és dzsebelüjét,¹²³ de a különbség így is számottevő marad.

Drégely (*Dregel*)¹²⁴ kis vára a következő, amely Nógrádtól 1 mérföldes távolságra van, a határokkal szemben.¹²⁵ Itt jegyzékünk szerint 7 lovas (*Pferdt*) és 70 gyalogos (*Fueßknecht*) volt, de csapatnemüket nem említette. Az 1577-es Merényi-féle összeírás ennek négyzere-sét említette.¹²⁶ A nógrádi szandzsákban levő drégelyi vár zsoldos katonaságát az 1569-es defter közel 200 főre tette.¹²⁷ Drégely esetében az a furcsa helyzet állt elő, hogy jegyzékünkben jóval alacsonyabb létszám szerepel, mint a török zsoldlistában.

A Kékkőtől két mérföldre levő¹²⁸ Becske (*Betsckh*)¹²⁹ erősségében 70 besli (*Beßlien*) és 60 gyalogos (*Fueßknecht*), azaz összesen 130 fő tartózkodott. Becske azonosítható a közeliében levő Szanda várával.¹³⁰ E kis vár nem szerepelt sem az 1544-es Gömör-féle, sem pedig az 1577-es Merényi-féle jegyzékben. Az 1569-es török zsoldjegyzék mindössze 31 műsztafhíz említ a várban.¹³¹ Forrásunk adatai így túlzónak tűnnek, hiszen a zsoldos gyalogság létszáma is kétszerese a zsoldlistán szereplő létszámnak.

¹¹⁸ Hegyi: *Török berendezkedés Magyarországon*, 99.; 57 szpáhi és 182 dzsebelü volt, azaz összesen 239 fő.

¹¹⁹ „Lieg von Karppen 3 Meil vnd von Posockhen 3”

¹²⁰ Szécsény (Nógrád megye), a budai vilájethoz tartozó szécsényi szandzsák központja, 1552-ben került török kézre. Szántó: *Küzdelem a török terjeszkedés ellen Magyarországon*, 147.; Römer: *Osmanische Festungbesetzungen in Ungarn*, 16.

¹²¹ Merényi: *A török végek őrhada*, 261.; 140 besli, a bég 300 embere, 130 szpáhi, 100 gyalogos, összesen 670 katona.

¹²² Velics–Kammerer: *Magyarországi török kincstári defterek*, II. 385.; 60 műsztafhíz és toposi, 121 lovas, 29 azab, 19 martalóc, összesen 229 fő.

¹²³ Hegyi: *Török berendezkedés Magyarországon*, 99.; 21 szpáhi és 104 dzsebelü, 125 fő.

¹²⁴ Drégely (Nógrád megye), Balassagyarmattól nyugatra-délnyugatra levő vár, amelyet 1552-ben foglalt el Hadim Ali pasa. Szántó: *Küzdelem a török terjeszkedés ellen Magyarországon*, 143–146.; a nógrádi szandzsákhoz tartozott. Römer: *Osmanische Festungbesetzungen in Ungarn*, 20.

¹²⁵ „Ligt von Negradt gegen den Vnserigen Granitzen ein Meil”

¹²⁶ Merényi: *A török végek őrhada*, 261.; 70 azab volt a várban, a kastélyban 140 lovas és 111 gyalogos, összesen 321 fő.

¹²⁷ 194/197 fő, Velics–Kammerer: *Magyarországi török kincstári defterek*, II. 385.; Hegyi: *A török hódoltság várai*, II. 770–771.

¹²⁸ „Ligt von Blobenstain zwei meil”

¹²⁹ Becske (Nógrád megye) Balassagyarmattól délnyugatra levő helység. *Magyar helységnév-azonosító szótár*, 106.; Becske falura Káldy-Nagy Gyula: *A budai szandzsák 1546–1590. évi összeírásai*. Budapest, 1985. 111–112.; Pálffy: *Európa védelmében*, 99., 100.

¹³⁰ Az egymáshoz közel fekvő Becske falu és Szanda várának azonosításának lehetőségére Hegyi Klára hívta fel a figyelmemet. Az irat egybeszerkesztésekor nem vették észre az azonosságot, ezért két néven szerepelt a vár.

¹³¹ 31 fő, Velics–Kammerer: *Magyarországi török kincstári defterek*, II. 384.; Hegyi: *A török hódoltság várai*, II. 578.

A harmadik török jegyzéket a Muránytól 5 mérföldre levő¹³² *Fülek* (*Villegckh*)¹³³ vára zárja, amelyben a lovasok (*Pferd*) és gyalogosok (*Fueßknecht*) összlétszámát 1000 főre teszik. Itt vélhetően becsült létszámról van szó, amelyhez hasonlókkal a második jegyzékben is találkozhattunk. Az 1577-es Merényi-féle jegyzékben ennek közel kétszerese szerepel.¹³⁴ Az 1569-es zsoldlista szerint Fülek várában körülbelül 250 zsoldos szolgált.¹³⁵ A zsoldlista alapján jegyzékünk erősen túlbecsülte Fülek őrségét. Még akkor is túlzásról beszélhetünk, ha ideszámítjuk a 200 főt meghaladó hűbéres szpáhikat és a dzsebelüket.¹³⁶ A harmadik török jegyzék végén is szerepel, hogy sokan vannak, akik zsoldot nem húznak. Ebből következik, hogy e török várlista is elsősorban a zsoldos várőrséget vette számba és a hűbéres szpáhikat, de az irregulárisokat vélhetően nem számolta.

Ha összesítjük az adatokat (2. sz. táblázat), azt találjuk, hogy a budai vilájethez tartozó esztergomi szandzsák (Párkány-Dzsigerdelen), budai szandzsák (Vác, Becske-Szanda), a nógrádi szandzsák (Nógrád, Drégely), szécsényi szandzsák (Szécsény), füleki szandzsák (Fülek) 7 török várában jegyzékünk szerint 2858 katona szolgált. Így a szemben levő 16 bányavidéki vár 3466 fős katonasága még némi csekély túlerőben is volt a felsorolt várak török várkatonaságával szemben. Utalnunk kell azonban arra, hogy e második török jegyzékben csak azokat a várakat sorolták fel, amelyek a Duna túlsó partján legközelebb estek a bányavidéki főkapitányság váraihoz. A fenti török várak mögött ott volt a Duna túlsó oldalán Esztergom és Buda is, amelyek valójában létszámbeli túlerőt biztosíthattak a Párkánytól Fülekig számított török végvidéki váraknak. A 2858 katonából 1317 lovas (szpáhi, besli, vajda vagy bég lovasai és egyéb) és 1426 gyalogos (várkatona, azab, martalóc és egyéb) szolgált, és csak egy vár esetén említett a jegyzék 15 tüzért. Meg kell említenem, hogy mind a gyalogságnál, mind pedig a lovasságnál az egyéb megjelölés ezúttal sem jelent külön alakulatot, mindössze arról van szó, hogy a jegyzék nem tüntette fel, hogy milyen lovas- vagy gyalogosalakulatról van szó. A lovasságon belül 180 szpáhi, 630 besli, 507 egyéb lovas, a gyalogságon belül pedig 401 várkatona, 395 azab, 100 martalóc és 630 egyéb (meg nem határozott) gyalogos volt.

Ha összevetjük jegyzékünk összesített adatait a vonatkozó várak török zsoldjegyzékeivel, akkor azt tapasztaljuk, hogy a 7 vár zsoldos őrsége a szandzsákszékhelyek szpáhijaival együtt is csak 1800/1900 fő körül mozgott. Így jegyzékünk 2800 főt meghaladó létszáma alatt marad körülbelül 1000 fővel.

A határvidékek sorát a felső-magyarországi kerület vagy végvidék (*ober hungern Kreiß*) zárja. A végvidéki és kerületi főkapitányság 13 várában összesen: 6133 főt tartottak számon.¹³⁷ Ezt az összeírást a Felső-Magyarországgal szembeni török határvárakban levő ha-

¹³² „Ligt von Alten sol 2 mail von Muran 5 (8) meil”

¹³³ Fülek (ma: Filakovo, Szlovákia), az Ipoly folyótól északra levő vár, amely 1554-ben került török kézre, szandzsákszékhely volt, összefoglalóan Köhbach, Markus: *Die Eroberung von Fülek durch die Osmanen*. Wien, 1994.; Römer: *Osmanische Festungbesetzungen in Ungarn*, 20.

¹³⁴ Merényi: *A török végek őrhada*, 261.; 520 lovas, 650 szpáhi, 190 besli, 160 azab és a bég 400 embere, összesen 1920 fő.

¹³⁵ 252/256 fő, Velics–Kammerer: *Magyarországi török kincstári defterek*, II. 385.; Hegyi: *A török hódoltság várai*, II. 807.

¹³⁶ Hegyi: *Török berendezkedés Magyarországon*, 99.; 68 szpáhi, 171 dzsebelü, összesen 239 fő.

¹³⁷ HHStA Hungarica Fasc. 123. fol. 206^r–209^r; 2886 gyalogos, 3247 lovas; a Pálffy-féle jegyzéken 3986 gyalogos (helyesen: 2886), 3645 gyalogos (helyesen: 3245). Pálffy: *A magyarországi és délvidéki végvárrendszer*, 154–156.

dinép jegyzéke követi, amely egyben zárja is az iratot.¹³⁸ A négy török vonatkozású jegyzék közül ez a leghosszabb, a legtöbb török várat sorolja fel. Az összeírást készítőik nem voltak tekintettel az oszmán közigazgatási beosztásra. Ennek megfelelően a budai és a temesvári vilájet várai együtt szerepelnek e harmadik jegyzékben, és nem utalnak arra, hogy melyik vilájethez tartozik az adott erősség. Előbb a budai vilájet, majd a temesvári vilájet várai kerülnek sorra.

A negyedik jegyzékben elsőként szerepel a budai vilájethez és szandzsákhhoz tartozó Szanda (Zonnda).¹³⁹ A vár őrsége egy aga (Aga) és egy vajda (Weida) vezetésével 60 besliből (Beslien) és 60 gyalogosból (Fueßknecht), azaz 120 emberből állt. Szanda azonosítható az előző jegyzékben említett Becskével. A különbség az, hogy ott nem 60, hanem 70 besli szerepel, a gyalogosok száma mindkét jegyzékben azonos, 60-60 fő. E negyedik jegyzékben parancsnokaik rangja is előfordul, a lovasok élén aga (Aga), a gyalogosok élén vajda (Weyda) állt. Az 1569-es török zsoldjegyzékben csak 31 müsztahfiz találunk, így mindkét jegyzékben jóval magasabb létszámot említettek a valóságosnál.

Szanda-Becske várát követi Hollókő (Hollokheuw)¹⁴⁰ vára, ahol egy vajda (Weyda) 10 lovassal és a várgrófnak (Burggraf) titulált dizdár (dazdar), várkapitány 50 gyalogossal (Fues knechten vnnd volckh) rendelkezett. Eszerint Hollókőnek csekély, 60 fős katonasága volt. Véltetően azonosítható ezzel az 1577-es Merényi-féle összeírásban Saskőnek nevezett vár, amelynek hasonló nagyságú őrsége volt.¹⁴¹ A szécsényi szandzsákhhoz tartozó Hollókő várában az 1569-es zsoldlista szerint 22 müsztahfiz tartózkodott.¹⁴² Forrásunk 2-3-szor több gyalogossal és minimális számú lovassal többet számolt Hollókő esetében.

Salgó (Salgo)¹⁴³ várában egy vajda (Weyda) és egy odabasa (Odo Bassa)¹⁴⁴ állomásozott 75 fős lovassággal (Pferdt) és gyalogsággal (fues knecht), további 75 lovas (Pferdt) is volt. Összesen 150 fővel számolhatunk. Az 1577-es Merényi-féle összeírásba Salgó be sem került, az 1569-es török zsoldjegyzékben pedig a hatvani szandzsák váaraként szerepel 40 fő alatti zsoldos katonasággal.¹⁴⁵ Jegyzékünk itt több mint háromszorosán túlbecsülhette a salgói vár őrségét.

¹³⁸ Verzeichnuß der Kriegs leuth so auff den Besatzungen, In Thurkischen Granitz haussern, gegen Oberrn hungern sein, vö.: HHStA Hungarica Fasc. 123. fol. 209^v–212^r

¹³⁹ Szanda (Nógrád megye), Balassagyarmattól délkeletre levő végvár a budai szandzsákban, vélhetően 1544–1545-ben került török kézre, mert 1549-es defterben már szerepel a vár őrsége. Velics–Kammerer: *Magyarországi török kincstári defterek*, II. 81.

¹⁴⁰ Hollókő (Nógrád megye), Szécsénytől délre-délkeletre levő, a szécsényi szandzsákhhoz tartozó vár, amely 1552-ben került török kézre. Szántó: *Küzdelem a török terjeszkedés ellen Magyarországon*, 147.; *Magyar helységnév-azonosító szótár*, 261.

¹⁴¹ Merényi: *A török végek őrhada*, 261.; 7 lovas és 60 gyalogos, azaz összesen 67 fős őrség.

¹⁴² 22/23 fő, Velics–Kammerer: *Magyarországi török kincstári defterek*, II. 385.; Hegyi: *A török hódoltság várai*, II. 792.

¹⁴³ Salgó (Nógrád megye), a Salgó hegyen (a mai Salgótarján területén) levő vár. *Magyar helységnév-azonosító szótár*, 138.; 1552-ben Hadim Ali pasa foglalta el. Szántó: *Küzdelem a török terjeszkedés ellen Magyarországon*, 147.; a hatvani szandzsákhhoz tartozott, Velics–Kammerer: *Magyarországi török kincstári defterek*, II. 385.

¹⁴⁴ Az odabasi körülbelül szakaszvezető, a zsoldosok egy kisebb szakaszát (oda = szoba, csapat) vezeti. Velics–Kammerer: *Magyarországi török kincstári defterek*, II. 385.; Bayerle: *Pashas, begs, and efendis*, 121.

¹⁴⁵ 38/40 müsztahfiz, Velics–Kammerer: *Magyarországi török kincstári defterek*, II. 386.; Hegyi: *A török hódoltság várai*, II. 836–838.

Ajnácskő (*Aniaskew*)¹⁴⁶ erősségében a vajda (*Weyda*) 40 lovassal (*Pferdt*) rendelkezett, továbbá volt 40 várkatona (*Atzarallemf*), 40 martalóc (*Marttalosen*) és azab (*Asepen*), az aga a vajdával (*Die Aga mit den Weyda*) és a szpáhik (*Spahien*) 80-an, 35 várkatona (*Atzerallen*), 30 azab (*Asapen*) és 30 martalóc (*Marttalosen*). A jegyzék szerint összesen 295 fő volt a várban. A fenti felsorolás zavaros, hiszen a várkatonák némileg eltérő néven kétszer is előfordulnak, a martalócok és azabok pedig közösen és külön-külön is szerepelnek. Ajnácskő nem található meg az 1577-es német összeírásban. Az 1569-es zsoldjegyzékben a füleki szandzsákhoz tartozó Ajnácskő várában több mint 40 műsztahfiz szerepel.¹⁴⁷ Ez jegyzékünk egyik adatával (várkatonák) szinte megegyezik, de a többi csapatnem hiányzik a török zsoldjegyzékről. Így túlzó létszámadatot közölt jegyzékünk Ajnácskő őrségével kapcsolatban is.

A következő a listán Buják (*Bwyackh*)¹⁴⁸ erőssége, ahol a vajda (*Weyda*) 15 lovasa (*Pferdt*) és 60 mindenféle gyalogos (*allerley fueßvolckh*) szerepel. Eszerint 75 katona állomásozott volna a várban. Az 1577-es Merényi-féle összeírás nem említi a bujái erősséget. Az 1569-es török zsoldlistán a szécsényi szandzsák váraként tüntették fel 30 műsztahfizzal.¹⁴⁹ Így a bujái vár fele annyi gyalogossal rendelkezett, mint amennyit jegyzékünk feltüntetett.

Hatvan (*Hatwan*)¹⁵⁰ várában a *bégnék* (*Beegh*) 120 saját lovasa, a négy besli agának (*vier Aga der Beßlin*) 320 lovasa volt, a szpáhik (*Spaheien*) száma 140, a várkatonáké (*Atzerallen*) 80, az azaboké (*Atzepen*) 80, míg a martalócoké (*Marttalosen*) és janicsároké (*Janitscharen*) együttesen 66 főt számlált. Hatvan őrségét a jegyzék alapján 806 főre tehetjük. Az 1577-es Merényi-féle összeírás ennél is többre tette a vár őrségét.¹⁵¹ Az 1569. évi zsoldjegyzék szerint a hatvani szandzsák székhelye 300 főt meghaladó őrséggel rendelkezett.¹⁵² Jegyzékünk tehát túlbecsülte a hatvani vár védelmi erejét, még ha a szandzsák székhelynél beszámítjuk a hűbéres haderőt is, 304 főt.¹⁵³ Így a szpáhikkal együtt Hatvan védelmi ereje az 1570-es években alig haladta meg a 600 főt.

Jászberény (*Jazberin*)¹⁵⁴ erődjében „Betics” vajdájának, vélhetően a besli vajdának (*Weyda von Betsch*)¹⁵⁵ 32 lovasa (*Pferdt*) volt, négy aga (*Vier Aga*) és a delik pasája (*der*

¹⁴⁶ Ajnácskő (ma: *Hajnačka*, Szlovákia) Rimaszombattól délre, a Gortva pataknál levő vár, amely 1566-ban került török kézre, a füleki szandzsákhoz tartozott. *Magyar helységnév-azonosító szótár*, 64.; Velics–Kammerer: *Magyarországi török kincstári defterek*, II. 385.; 1566-ban került török kézre. Papp, Sándor: *Die Verleihungs-, Bekräftigungs- und Vertragsurkunden der Osmanen für Ungarn und Siebenbürgen. Eine quellenkritische Untersuchung*. Wien, 2003. 92.

¹⁴⁷ 41/44 fő, Velics–Kammerer: *Magyarországi török kincstári defterek*, II. 385.; Hegyi: *A török hódoltság várai*, II. 815.

¹⁴⁸ Buják (Nógrád megye), Balassagyarmattól és Szandától délkeletre levő vár, amelyet 1552-ben foglalt el Hadim Ali. Szántó: *Küzdelem a török terjeszkedés ellen Magyarországon*, 147.; a szécsényi szandzsákhoz tartozott, Velics–Kammerer: *Magyarországi török kincstári defterek*, II. 385.; *Magyar helységnév-azonosító szótár*, 138.

¹⁴⁹ 30/31 műsztahfiz, Velics–Kammerer: *Magyarországi török kincstári defterek*, II. 385.; Hegyi: *A török hódoltság várai*, II. 796–797.

¹⁵⁰ Hatvan (Heves megye), Gyöngyöstől délre eső vár, 1544-ben került török kézre. Szántó: *Küzdelem a török terjeszkedés ellen Magyarországon*, 29.; hatvani szandzsák székhelye, Velics–Kammerer: *Magyarországi török kincstári defterek*, II. 386.

¹⁵¹ Merényi: *A török végek őrhada*, 261.; 550 lovasság és 432 fős gyalogság, tehát 982 főt kitevő őrség.

¹⁵² 315/328 fő, Velics–Kammerer: *Magyarországi török kincstári defterek*, II. 386.; Hegyi: *A török hódoltság várai*, II. 829–831.

¹⁵³ Hegyi: *Török berendezkedés Magyarországon*, 99. – 74 szpáhi, 230 dzsebelü, azaz 304 fő.

¹⁵⁴ Jászberény (Jász-Nagykun-Szolnok megye), Hatvantól délkeletre a Zagyva partjánál levő helység, várát a törökök Dzsánfedának nevezték, s a budai szandzsákhoz tartozott, Velics–Kammerer: *Ma-*

Passan von dellien)¹⁵⁶ 300 lovassal rendelkezett, továbbá 200 különféle gyalogos (*allerley fues volckh*) is tartózkodott itt. Így az összlétszám 532 főt tesz ki Jászberényben. A palánk nem szerepelt az 1577-es Merényi-féle összeírásban. Az 1569-es török zsoldjegyzékben a budai szandzsákban fordul elő *Dzsánfeda* (Csátfedai) párkány néven közel 400 fős őrséggel.¹⁵⁷ A különbség ezúttal nem túl jelentős.

Szolnok (*Zolnockh*)¹⁵⁸ várában állomásozott a bég (*Beegh*) 140 lovasával, 300 szpáhi (*Spachien*), egy aga 100 beslivel (*ain aga hat Beßlien mit Pferden*), 16 janicsár (*Janitscharen*) és 300 különféle gyalogos (*allerley fueß volckh*). A szolnoki katonaság összlétszáma így 856 főre rúgott. Az 1577. évi Merényi-féle összeírás hasonló, valamivel kisebb létszámot említett.¹⁵⁹ Az 1569-es zsoldjegyzék szerint a szolnoki szandzsák székhelyén körülbelül 350 zsoldos szolgált.¹⁶⁰ Ez jóval kisebb, mint a jegyzékünkben szereplő katonaság. A szolnoki szandzsák szpáhijaival 654 fővel nő a védelmi erő, ami így 908 főre emelkedik.¹⁶¹ Az egész szolnoki szandzsákra vonatkozó szpáhi beszámítása esetén jegyzékünk létszámadata elfogadhatónak tűnik.

Szolnokot a hozzá közeli Miklós (Micklosch)¹⁶² követi a jegyzékben, ahol egy vajda (*Weyda*) 25 lovassal (*Pferdt*), valamint 100 lovassal szerepel, 40 szpáhit (*Spachien*) is találunk, továbbá 140 egyéb gyalogost (*allerley fueß volckh*) és 16 janicsárt (*Janitscharen*) is. Eszerint a kis várban 321 fős őrség tartózkodott. Az 1577-es Merényi-féle összeírás valamivel kisebb létszámot adott meg.¹⁶³ Az 1569. évi török zsoldjegyzék szerint a szolnoki szandzsákhoz tartozó várban 200 fő alatti őrség volt.¹⁶⁴ Jegyzékünk majdnem kétszer nagyobb őrséggel számolt, mint a török zsoldlista.

A következő erősség Barcs (*Bartsh*),¹⁶⁵ ahol a bégnek (*Beegh*) 150 lovasa (*Pferdt*), 2 besli agának (*Zween Aga der Beßlien*) 120 lovasa volt, ezenkívül 60 szpáhi (*Spachien*) és 150

---

gyarországi török kincstári defterek, II. 384.; a szolnoki szandzsákhoz vette náhije-központként. Römer: *Osmanische Festungbesetzungen in Ungarn*, 19.; 1568-ban utal arra II. Szelim berátja, hogy Jászberény városban épül *Dzsánfeda* párkány; vö.: Fekete Lajos: *Bevezetés a Hódoltság török diplomatikájába*. 1. füzet, Budapest, 1926. 16. A fenti adatra Papp Sándor hívta fel figyelmet, szívességét ezúton is köszönöm.

¹⁵⁵ A „*der Weyda von Betsch*” kifejezés feltehetően nem egy Becs nevű helysége utal, hanem a beslik vajdájára.

¹⁵⁶ Deli (jelentése: bátor, örült), könnyűlovas katonaságot jelöl, akik európai tartományokban szolgáltak bégek és pasák kíséretében, 50-60 fős csapataik élén a deli basik álltak. Generál: *Allah serege*, 184.; Bayerle: *Pashas, begs, and efendis*, 35.

¹⁵⁷ 392/447 fő, Velics–Kammerer: *Magyarországi török kincstári defterek*, II. 386.; Hegyi: *A török hódoltság várai*, II. 657–660.

¹⁵⁸ Szolnok (Jász-Nagykun-Szolnok megye), a Tisza mellett épült várat 1552-ben foglalta el a török, szandzsákközpont.

¹⁵⁹ Merényi: *A török végek őrhada*, 261.; 300 lovas és 525 gyalogos, összesen 825 katona.

¹⁶⁰ 355/373 fő, Velics–Kammerer: *Magyarországi török kincstári defterek*, II. 386.; Hegyi: *A török hódoltság várai*, II. 856–859.

¹⁶¹ Hegyi: *Török berendezkedés Magyarországon*, 99.; 159 szpáhi, 495 dzsebeli, azaz 654 fő.

¹⁶² Törökszentmiklós (Jász-Nagykun-Szolnok megye), Szolnoktól délkeletre levő palánkvár (pádkány), amely a szolnoki szandzsákhoz tartozott. Velics–Kammerer: *Magyarországi török kincstári defterek*, II. 386.

¹⁶³ Merényi: *A török végek őrhada*, 261.; 75 lovas, 180 gyalogos, összesen 255 katona.

¹⁶⁴ 187/226 fő, Velics–Kammerer: *Magyarországi török kincstári defterek*, II. 386.; Hegyi: *A török hódoltság várai*, II. 869–871.

¹⁶⁵ Feltehetően a Duna-Tisza köze déli részén, a Bácskában levő Bács (ma *Bac*, Jugoszlávia) lehet ez a vár. A dunántúli Barcs nem tűnik valószínűnek, bár a név formája ahhoz áll legközelebb. Bács

mindenféle gyalogos (*allerley Fuesvolckh*) is állomásozott itt. Így az őrség összlétszámát 480 főben határozhatjuk meg. Az összeírás logikájából következően vélhetően nem a Dráva-menti, dunántúli Barcsról, hanem a Duna-Tisza köze déli részén levő Bács váráról lehet szó, amely a szegedi szandzsák székhelye is volt időnként. Szandzsákközpontra vall, hogy bég van a várban. Az 1577-es Merényi-féle összeírás Bács, Zombor és egyéb városokban említ közel ennyi katonát.¹⁶⁶ Az 1569. évi török zsoldlistán nem szerepel Barccsal vagy Báccsal bizonyosan azonosítható vár. 1570-ben Bácsban 31 műsztafisz szolgált, lovasok nem szerepeltek.¹⁶⁷

A következő, feltételesen Sarkaddal azonosítható Sarkesz (*Scharkesz*)¹⁶⁸ erődje, ahol a vajda (*Weyda*) 50 lovasa (*mit Pferdten*) és 50 gyalogja (*Fueßvolckh*) található. Tehát jegyzékünk szerint összesen 100 fős őrséggel rendelkezett e kis vár. Sarkad vagy Sarkesz nem szerepel sem az 1577-es Merényi-féle, sem pedig az 1569-es török zsoldlistán.

Barcs és Sarkad-Sarkesz után Coborszentmihály (*Tzober st. Michel*) következik, amely a szegedi szandzsákhhoz tartozó Zombor a Duna-Tisza köze déli részén, a Dunához közel.¹⁶⁹ Itt a vajda (*Weyda*) 20 fős lovassággal (*Pferdt*), 40 fős mindenféle gyaloggal (*allerley fueßvolckh*), azaz mindössze 60 fős őrséggel rendelkezett. Az 1577. évi Merényi-féle összeírás idézett adata szerint Bács, Zombor és egyéb városokban volt őrség.¹⁷⁰ Az 1569-es zsoldjegyzékben nem fordul elő Zombor, de az 1570-es összeírásban 17 műsztafisz szerepel.¹⁷¹

Csongrád (*Czongradt*)¹⁷² várában a vajda 16 lovassal, egy besli aga (*Ain Aga von Beßlien*) 60 lovassal és 40 mindenféle gyalogossal (*allerley Fuesvolckh*) őrködik. Ennek megfelelően 116 főben adhatjuk meg az őrség létszámát. Az 1577-es Merényi-féle összeírás valamivel többre becsülte az őrség számát.¹⁷³ Az 1569. évi török zsoldjegyzéken a szolnoki szandzsákba tartozó csongrádi vár őrségét valamivel több, 130 fő körüli zsoldos alkotta.¹⁷⁴ Itt jegyzékünk reálisan becsülte fel a vár erejét.

Ezután a térség kiemelkedő vára, Temesvár (*Temetschwar*)¹⁷⁵ tűnik fel a jegyzékben. A vilájetszékhelyen a pasának (*Bassa*) 240 fős lovas kísérete van, a diplomáciai érintkezés-

---

1542–1543-ban, Szeged megszállásakor kerülhetett török kézre. Hegyi: *A török hódoltság várai*, II. 929.

¹⁶⁶ Merényi: *A török végek őrhada*, 261.

¹⁶⁷ Hegyi: *A török hódoltság várai*, II. 932.

¹⁶⁸ Sarkadot várként említi Csorba Csaba: Vízi várak és mocsárvarak a Kárpát-medencében (különös tekintettel a Délvidékre). Bácsország 2008/1. 112. A Sarkadi-tó szigetére épült több vár is Sarkad határában. Vö. még Kiss Gábor: Várak, várkastélyok, várhelyek Magyarországon. Budapest, 1984. 214–216. Nem szerepel ugyanakkor ilyen török vár Hegyi: *A török hódoltság várai* adattárában. A sarkadi vár ekkor nem volt török kézen, itt tévedhetett az informátor.

¹⁶⁹ A Coborszentmihály–Zombor azonosításért Hegyi Klárának tartozom köszönettel. Zombor korábbi Coborszentmihály nevére vö.: *Magyar helységnév-azonosító szótár*, 145, 656. ; Zombor a szegedi szandzsákhoz tartozott. Velics–Kammerer: *Magyarországi török kincstári defterek*, II. 386.

¹⁷⁰ Merényi: *A török végek őrhada*, 261.; 60 lovas és 328 gyalogos; összesen 388 katona van e városokban.

¹⁷¹ Hegyi: *A török hódoltság várai*, II. 927.

¹⁷² Csongrád (Csongrád megye), vélhetően 1552-ben került török kézre, a szolnoki szandzsákhoz tartozott. Velics–Kammerer: *Magyarországi török kincstári defterek*, II. 386.

¹⁷³ Merényi: *A török végek őrhada*, 261. szerint 75 lovas, 85 gyalogos, összesen 160 fő volt a csongrádi várban.

¹⁷⁴ 129/136 fő, Velics–Kammerer: *Magyarországi török kincstári defterek*, II. 386.; Hegyi: *A török hódoltság várai*, II. 878–879.

¹⁷⁵ Temesvár (ma: Timisoara, Románia), 1526 előtt a régi végvári rendszer fontos központja, 1552-ben Kara Ahmed elfoglalta és vilájetszékhelyé tette.

ben szerepet játszó csausokat (*Tsauschen*) és dragománokat (*dragamonen*) is említik. Ezenkívül 280 szpáhi (*Spahien*), két besli aga 160 lovassal (*zweien Aga Vber die Beslien mit Pferden*), 100 várkatona (*Atzerallen*), 200 martalóc és azab (*Marttalosen vnnd Atzepen*), 20 janicsár (*Janitscharen*), 150 vojnuknak¹⁷⁶ (*woynitzen*) *nevezett szabad rác* (*Freye Ratze*) volt a várban. Így a jegyzék alapján Temesvár katonaságának összlétszáma 1170 főre tehető. Az 1577-es Merényi-féle összeírás szerint 9 bég tartozik a temesvári pasa alá, és majdnem kétszer több katona szerepel.¹⁷⁷ Egy 1590–1591-es temesvári zsoldlista viszont jegyzékünkhöz képest jóval kevesebb zsoldossal, 250 körüli katonával számolt.¹⁷⁸ Forrásunkban szerepeltek szpáhik és az irreguláris alakulatnak számító vojnukok, s a műszaktahfizokkal azonosítható várkatonák, valamint kis létszámban janicsárok is. Így tehát Temesvár tényleges védelmi ereje vélhetően nagyobb lehetett a török zsoldlistán szereplő katonaságnál.

Jegyzékünk következő erőssége, Miklósvár (*Migloschwar*)¹⁷⁹ basának titulált várkapitánya (*der Bassa oder Burggraf*) csak 28 gyalogossal (*Fueßvolckh*) rendelkezett. A kis vár nem szerepel az 1577-es Merényi-féle összeírásban, de a temesvári vilájet 1590–1591-es összeírásai között is hiába keressük. A létszám reálisnak tűnik.

Ismertebb a következő kis vár, Solymos (*Schomiloß*),¹⁸⁰ amelyben a dizdárnak (*Dasdar*), a várkapitánynak 25 gyalogosa (*fueßvolckh*) volt. Nem szerepel sem az 1577. évi Merényi-féle összeírásban. Az 1567-es és 1579-es defterekben 25 fős őrséggel szerepelt.¹⁸¹ Ebben az esetben forrásunk pontos adattal szolgált.

Arad (*Arad*)¹⁸² esetében is csekély, jelképesnek mondható őrséget regisztrált a jegyzék, a vajdának (*Weyda*) 20 lovasa (*Pferdt*) volt. Az 1577-es Merényi-féle összeírásban nem szerepelt név szerint ez a vár. Az 1590–1591-es török zsoldlista szerint a tisztekkel együtt 30-nál több zsoldos tartózkodott a gyulai szandzsákhhoz tartozó aradi párkányban.¹⁸³ Jegyzékünk és a zsoldlista minimális különbséget mutat, ezúttal a zsoldlista javára.

Simánd (*Schimandt*)¹⁸⁴ erősségében a vajdának (*Weyda*) 16, egy *Betschy* nevű vajdának (*Betschy der Weyda*), vélhetően a besli vajdának pedig 15 lovasa (*Pferdt*) volt, így összesen 31 lovas volt a várban. Sem az 1577. évi Merényi-féle összeírásban, sem pedig az

¹⁷⁶ Vojnuok, bolgár és szerb irreguláris alakulat, műszaki és szállító szolgálatot láttak el, lovas határőrök is voltak. Bayerle: *Pashas, begs, and efendis*, 157.

¹⁷⁷ Merényi: *A török végek őrhada*, 261.; 800 lovas, 1200 gyalogos, azaz 2000 katona.

¹⁷⁸ 257 fő, Velics–Kammerer: *Magyarországi török kincstári defterek*, I. 373–374.; Hegyi: *A török hódoltság várai*, III. 1355–1356.

¹⁷⁹ Miklósvár, a temesvári vilájethez tartozó kis vár vélhetően Temesvár környékén lehetett. Esetleg a későbbi Miklós háza (Krassó-Szörény vármegye – ma *Nikolicze*, Románia) vagy Miklós laka (Alsó-Fehér megye – ma: *Mikelaka*, Románia) helyén, közelében kell keresni, *Magyar helységnév-azonosító szótár*, 402.

¹⁸⁰ Solymos (ma: *Soimus*, Románia), Radna mellett, a Maros bal partján levő helység és vár, amely 1552-ben került török kézre, *Magyar helységnév-azonosító szótár*, 527.

¹⁸¹ 24/25 fő, Hegyi: *A török hódoltság várai*, III. 1458–1459.

¹⁸² Arad (ma: *Cetetea Aradului*, Románia), a Maros bal partján levő város és vár, *Magyar helységnév-azonosító szótár*, 84.; 1552-ben került török kézre, szandzsákközpont, majd 1566-ban a gyulai szandzsák náhijéja. Káldy-Nagy: *A gyulai szandzsák 1567. és 1579. évi összeírása*. Békéscsaba, 1982. 10, 74.

¹⁸³ 34 fő, Velics–Kammerer: *Magyarországi török kincstári defterek*, I. 379.; Hegyi: *A török hódoltság várai*, III. 1476–1477.

¹⁸⁴ Simánd (ma: *Simand*, Románia), Gyulától délkeletre található, a temesvári vilájeten belül a gyulai szandzsákhhoz és a zarándi náhijéhez tartozó város; *Magyar helységnév-azonosító szótár*, 525.

1590–1591-es zsoldlistákon nem szerepel e kis vár vagy inkább erődített város. A létszám reálisnak tűnik.

Becskerek (*Betcher kherekho*)¹⁸⁵ erősségében 25 lovas (*Pferdt*) tartózkodott a vajdával (*Weyda*). A jegyzék szerint ezt a házat (végházat) a török császár Mehemet pasának (a nagyvezírnek) ajándékozta.¹⁸⁶ E várral sem találkozunk az 1577. évi Merényi-féle összeírásban vagy az 1590–1591. évi zsoldlistákon, 1621-ben viszont 40 körüli védővel rendelkezett.¹⁸⁷ Jegyzékünk létszáma elfogadhatónak tűnik.

Jelentősebb várnak számított a jegyzékünkön következő Jenő (*Jenew*)¹⁸⁸, ahol bég (*Beegh*) tartózkodott 80 lovasával (*Pferdt*). A várban volt két besli aga 250 lovassal (*Zween Aga der Beslien mit Pferden*), 25 szpáhi (*Spahien*), 80 várkatona (*Alterallen*), 60 martalóc (*Marttalosen*) és 60 azab (*Azepen*). Így Jenő katonasága összesen 555 főre rúgott. Az 1577-es Merényi-féle összeírás szerint Lippa, Csanád, Jenő és más várakban körülbelül ötször ennyi őrség volt.¹⁸⁹ Az 1590–1591-es török zsoldlistán 300 főt meghaladó őrség szerepel.¹⁹⁰ Ez kevesebb, mint amennyi jegyzékünkön van.

Jenőt követte a jegyzéken is „ikervára”, Lippa (*Lippa*).¹⁹¹ A lippai vár bégjének (*Beegh*) 75 saját lovasa (*Pferdt*) volt. Emellett 300 szpáhi (*Spahien*), egy besli aga (*ein Aga mit Beßlien*) 100 lovassal, 80 várkatona (*Atzarallen*), 80 martalóc (*Marttalosen*) és 60 azab (*Azepen*) őrizte a várat. Így Lippa katonasága meghaladta létszámában a „konkurrens” Jenőt, 695 katonája volt. Az 1577-es Merényi-féle összeírás már idézett adata alapján is nagyjából ennyit számíthatnánk. Az 1590–1591-es török zsoldlista szerint Lippán a tisztekkel együtt összesen több mint 200 zsoldos tartózkodott.¹⁹² Így jegyzékünk létszámadata több mint kétszeresen meghaladja a zsoldlista alapján számítható török őrséget.

Csanád (*Tschanadt*)¹⁹³ követi Lippát a jegyzéken. A csanádi várban a bég (*Beegh*) 100 lovassal (*Pferdt*) rendelkezett, továbbá 36 szpáhi (*Spahien*), agájuk vezette 100 besli (*Beßlien*), 80 várkatona (*Atzarallen*), 60 martalóc (*Marttalosen*) és 60 azab (*Azepen*) állomásozott az erősségben, amelynek összesen 436 katonája volt. Az 1577-es Merényi-féle

¹⁸⁵ (Nagy)Becskerek (ma *Becicheercu Mare*, Románia), Temesvártól délkeletre, a Béga folyó melletti település és vár. 1551-ben került török kézre Becsével együtt. Szántó: *Küzdelem a török terjeszkedés ellen Magyarországon*, 61., *Magyar helységnév-azonosító szótár*, 414.

¹⁸⁶ „Dis hauß hat der Türkisch Kayser dem Mehenmet Bassa, dem Obristh Viesier Erblich geschenckt”
¹⁸⁷ 41 katona, Hegyi: *A török hódoltság várai*, III. 1436–1438.

¹⁸⁸ (Boros)Jenő (ma: *Ineu*, Románia), a Fehér-Körös jobb partján fekvő település és vár, amelyet Pertaf pasa 1566-ban foglalt el Gyula eleste után, szandzsák székhelye lett. *Magyar helységnév-azonosító szótár*, 130., 282.

¹⁸⁹ Merényi: *A török végek őrhada*, 261.; 1300 lovas, 1450 gyalogos, azaz 2750 katona.

¹⁹⁰ 339 fő, Velics–Kammerer: *Magyarországi török kincstári defterek*, I. 381–382.; Hegyi: *A török hódoltság várai*, III. 1489.

¹⁹¹ Lippa (ma: *Lipova*: Románia), a Maros jobb partján, Solymossal szemben levő település és vár, amely 1551-ben került először, majd 1552-ben tartósan török kézre, szandzsák székhelye, sőt 1555–1558 között a temesvári vilájet székhelye is, Dávid Géza: *Török közigazgatás Magyarországon*. Akadémiai doktori értekezés. Budapest, 1995. (MTA Könyvtára) 230–232., 508–513.; Fodor Pál: *Lippa és Radna városok a 16. századi török adóösszeírásokban*. Történelmi Szemle, 40. évf. (1997) 3-4. sz. 315–316.

¹⁹² 228/229 fő, Velics–Kammerer: *Magyarországi török kincstári defterek*, I. 379–380.; Hegyi: *A török hódoltság várai*, III. 1449–1450.

¹⁹³ Csanád (ma: *Cenad*, Románia), a Maros bal partján levő település, Csanád megye névadó helysége, a vár 1551-ben került török kézre, a temesvári vilájet egyik szandzsákszékhelye. Szántó: *Küzdelem a török terjeszkedés ellen Magyarországon*, 62.; Káldy-Nagy Gyula: *A csanádi szandzsák 1567. és 1579. évi összeírása*. Szeged, 2000.; az egykori várhelyre: *Magyar helységnév-azonosító szótár*, 149.

összeírás fenti adata alapján ehhez hasonló létszámot feltételezhetünk. Az 1590–1591-es török zsoldlistán a csanádi várban összesen tehát tisztjükkal együtt több mint 70 fő tartózkodott.¹⁹⁴ Ez jóval kisebb létszám, mint amennyi jegyzékünkön szerepel, vélhetően tehát erős túlzással számolhatunk az utóbbi esetében.

Szarvas (*Zarwasch*)¹⁹⁵ erődjében vajdája (*Weyda*) vezetésével 32 lovas (*Pferdt*) és 60 mindenféle gyalogos (*allerley Fueßvolckh*) tartózkodott, összesen 92 fő. Az 1577-es Merényi-féle összeírás nem említi külön Szarvast, hacsak nem kell beleérteni a Lippa, Jenő és Csanád után említett egyéb várak fogalmába. Az 1590–1591-es török zsoldlista szerint a zsoldos őrség létszáma tisztjeikkel együtt 200 fő körül volt.¹⁹⁶ Itt kivételesen a zsoldlistán szereplő őrség létszáma kétszeresen meghaladta a jegyzékünkön feltüntetett várőrséget.

A jegyzék végén szerepel Gyula (*Julla*),¹⁹⁷ amelyben igen népes, 960 főt kitevő őrség volt: bég (*Beegh*) 80 lovassal (*Pferdt*), 120 szpáhi (*Spahien*), 3 besli aga (*Drey Aga mit Beflien*) 300 lovassal, 200 janicsár (*Janitscharn*), 100 várkatona (*Atzerallen*), 80 martalóc (*Marttalosen*) és 80 azab (*Azapen*). Meglepő módon az 1577-es Merényi-féle összeírásban nem szerepel külön Gyula, hacsak nem sorolandó Lippa, Jenő, Csanád mellett a már említett várak sorába. Az 1590–1591-es zsoldlistán a gyulai szandzsák székhelyén, a várban és a külső párkányban 600 főt valamivel meghaladó őrség szerepelt.¹⁹⁸ Jegyzékünkben valamivel magasabb létszámadat található, de előfordulnak benne szpáhik és janicsárok is. Így nagyjából reálisnak mondhatjuk forrásunk becslését Gyula esetében.

A jegyzék végén az is szerepel, hogy ezekben a várakban a „állástalan” mazulok (*Matzullen*),¹⁹⁹ az irreguláris levendek (*Lewonten*),²⁰⁰ kereskedők (*Kauffleuth*), kézművesek (*handtwerckher*) száma másfélszer annyi volt, mint a zsoldosoké. Megjegyzi azt is, hogy a felsorolt várkatonaság a Dunától keletre levő várak esetében 8–10 nap alatt egyesülhet, míg a pesti, füleki és más Dunán inneni várak esetében 4–5 nap alatt. Az utóbbi megállapítás arra vonatkozhat, hogy nagyobb hadműveletek, háború esetén milyen gyorsan lehet összevonni a helyi török erőket.

¹⁹⁴ 73/74 fő, Velics–Kammerer: *Magyarországi török kincstári defterek*, I. 382.; Hegyi: *A török hódoltság várai*, III. 1430.

¹⁹⁵ Szarvas (Békés megye), a Sebes-Körös jobb partján levő település és vár 1552-ben került török kézre, s a gyulai szandzsákhoz tartozott. Káldy-Nagy: *A gyulai szandzsák 1567. és 1579. évi összeírása*, 252.

¹⁹⁶ 210 fő, Velics–Kammerer: *Magyarországi török kincstári defterek*, I. 379.; Hegyi: *A török hódoltság várai*, III. 1483–1484.

¹⁹⁷ Gyula (Békés megye), a Fehér-Körös partján levő gyulai várat Pertef pasa 1566-ban foglalta el, szandzsák-központ a temesvári vilájetben. Káldy-Nagy: *A gyulai szandzsák 1567. és 1579. évi összeírása*, 5–10.; Gyula 1566-i ostromára Csorba Csaba: *Vég-Gyula várának története*. Budapest, 1985. 134–153.

¹⁹⁸ 609 fő, Velics–Kammerer: *Magyarországi török kincstári defterek*, I. 376–377.; Hegyi: *A török hódoltság várai*, III. 1467–1469.

¹⁹⁹ *Mazul* (török szó), hivatalát vagy tiszttségét elvesztő személy, Bayerle: *Pashas, begs, and efendis*, 105.

²⁰⁰ *Lewonten* ugyan utalhatna levanteiekre, azaz kereskedőkre, de valószínűbb, hogy levendekre, azaz irreguláris katonaságra vonatkozott.

Felső-Magyarország 13 várával szemben összesen 24 török várat sorakoztatott fel az utolsó, negyedik jegyzék, 6133 keresztény katonával szemben 7988 török katonát említett. A 24 felsorolt török várból 13 tartozott a budai vilájethoz, ebből kettő (Hatvan, Szolnok) volt szandzsákszékhely, és 3971 fős katonaságot említett a jegyzék. A temesvári vilájet esetében 11 vár szerepel a jegyzékben, ebből 1 vilájetszékhely (Temesvár) és 4 szandzsákszékhely (Jenő, Lippa, Csanád és Gyula). Összesen e 11 várban 4017 fős katonaságról tudósított jegyzékünk. Az utóbbi török várak a szomszédos, vazallus Erdély közelében sorakoztak, így voltaképpen távolabb voltak Felső-Magyarországtól. Jó néhány várat hiányolhatunk mind a budai vilájet (például Szeged), mind pedig a temesvári vilájet esetében (kisebb várak). E negyedik jegyzékünk részletesen foglalkozott az egyes csapatnemekkel is. A 7988 katonából 4727 volt lovas, legjelentősebb ezen belül a beslik csapata, de alig maradt el tőlük a szpáhik (s dzsebelük), valamint a pasák, bégek és vajdák által kiállított lovasok száma. A 3261 főt kitevő gyalogságon belül a várkatonák létszáma 595 főt, az azaboké 490 főt, a martalócoké 463 főt tett ki, és 285 janicsárral is találkozunk. A gyalogság zömét nem tudjuk besorolni, 1428 főnél csak az általános gyalogos megnevezés található.

Erdemes ezzel összevetni a zömében 1569., esetleg későbbi, 1591. évi defterekben szereplő török várak adatait. A jegyzékünkön szereplő, beazonosított és adatokkal rendelkező várak a zsolddefterek tanúbizonysága szerint 3394/3668 fős zsoldos katonasággal rendelkeztek. Ez jóval elmarad forrásunk közel 8000 fős adatától, felét sem teszi ki, igaz, hogy jegyzékünk tartalmazza a szpáhik létszámát is. Ha a szandzsák (székhelyek) szpáhijainak létszámát is hozzászámítjuk a zsolddefterekhez, a különbség csökken, de még így is jelentős marad. Ez azt jelenti, hogy negyedik jegyzékünk is túlbecsülte a török várórség létszámát. Igaz, hogy e várlista sem teljes, jó néhány nagyobb (például Szeged) vagy kisebb vár (főleg a temesvári vilájet esetében) hiányzik róla.

Összegezve az 1576. évi német nyelvű összeírás három, a Drávától északra levő török várak őrségével kapcsolatos adatait, a következőket állapíthatjuk meg. A jegyzékekben közvetve vagy közvetlenül összesen 48 (47) török vár, palánk szerepel összesen 19 341 fős katonasággal. Ebből 9809 lovas, 9387 gyalogos és mindössze 145 tüzér. A lovasságon belül a jegyzékek 1961 hűbéres szpáhit, 2900 beslit említettek, 1986 lovaskatonát soroltak fel pasa, bég vagy vajda lovasaként, és összesen 2962 lovas esetében csak az általános lovas megjelölést találjuk. A gyalogságon belül 485 janicsár, 1746 várkatona (*hisar eri, müstahfiz*), 1435 azab, 1063 martalóc szerepel, illetőleg meglehetősen nagy számban fordul elő az általános gyalogos megjelölés, összesen 4658 fő.

Ha jegyzékeinket szembesíteni szeretnénk a hódoltsági török várak valóságos védelmi erejével, korántsem egyszerű feladatra vállalkozunk. Bizonyos az, hogy jóval több vár, palánk volt a hódoltságban, mint amennyi (47/48 erősség) összeírásunkban szerepel. Az 1569-es, a budai vilájethoz tartozó várak zsoldjegyzékében összesen 52 vár vagy párkány található,²⁰¹ míg összeírásunkban csak 36 (37). Ehhez még hozzá kell számítanunk a temesvári vilájet még nehezebben meghatározható várait, palánkjait. A már említett 1590–1591-es temesvári zsoldjegyzéken 17 várral, palánkkal találkozunk,²⁰² míg összeírásunkban 11 vár szerepelt. Hozzá kell tennünk, hogy a szakirodalom a két idézett török zsoldjegyzékben feltüntetett 69 várnál, palánknál jóval több, közel 100 várral számol a hódoltságban.²⁰³ Így

²⁰¹ Velics–Kammerer: *Magyarországi török kincstári defterek*, II. 383–389. Megjegyzendő, hogy egy 1565–1566-os budai zsoldjegyzékben 42 vár szerepel, uo. 346–348.

²⁰² Velics–Kammerer: *Magyarországi török kincstári defterek*, I. 373–383.

²⁰³ Velics–Kammerer: *Magyarországi török kincstári defterek*, I. XLV. A budai vilájetnél 78 várat vagy palánkot sorol fel, a temesvárinál 17-et, azaz összesen 95-öt, bár számot nem adnak meg.

lehetséges, hogy jegyzékeinkben a török erősségeknek csak körülbelül fele szerepel. Elsősorban a kisebb várak, párkányok maradtak ki, de szembetűnő a két fővár, Buda és Esztergom, a másodrendű várak közül például Szeged hiánya. Nem tudjuk, hogy az említettek miért nem kerültek be összeírásunkba. Ezért jelen forrásunk semmiképpen nem tekinthető teljesnek a várak felsorolását illetően.

A hódoltsági várak őrségének létszámát tekintve szintén kritikusan kell megítélni összeírásunkat. A budai vilájet zsoldos várőrségét egy 1569-es zsoldjegyzék 12 428 főre, egy másik 12 484 főre tette.²⁰⁴ A zsoldosok mellett zsoldtímárossal is számolva 14 000 főre becsülték az 1570-es években a budai vilájet teljes várvédő erejét.²⁰⁵ A temesvári vilájet esetében az 1590–1591-es zsoldlistán 2692 várvédő szerepel,²⁰⁶ amellyel nagyjából megegyezik egy 1591–1592. évi pénztári elszámolás, amely 2637 zsoldos várvédőt említett.²⁰⁷ A kimutatóból jobbra hiányzó műsztafizokat és tűzereket beszámítva a temesvári vilájet teljes várkatonaságát 4000 főre tették.²⁰⁸ Így a budai és a temesvári vilájet zsoldos várkatonasága török források alapján legalább 18 000 főre becsülhető.²⁰⁹ Ez közel áll 1576-os jegyzékeink 19341 főt kitevő török katonaságához. Igaz ugyanakkor, hogy jegyzékeinkben szpáhik is szerepeltek, akik létszámát a budai vilájetben 5000, a temesváriében körülbelül 2100 főre becsülték.²¹⁰ Így összesen legalább 25 000 török reguláris haderővel számoltak, amely több mint ötezer fővel meghaladja az összeírásunkban feltüntetett török katonaságot.

Nagyjából reálisnak tűnhetnének összeírásunk török létszámadatai, de két, már említett tényező miatt fenntartással kell ezeket kezelni. Az egyik, hogy kevesebb vár szerepelt jegyzékeinkben a valóságosnál, így ezek őrségét be kellene számítani. A másik tényező, amellyel számolnunk kell, s ez a lényegesebb, az, hogy bár összeírásunk a valóságosnál kevesebb várat és őrséget sorolt fel, az egyes várak zöme esetében magasabb létszámot adott meg, mint amellyel azok rendelkezettek. Az egyes várak esetében általában túlbecsülték védelmi erejüket, néha többszörösen is. Így e 19 341 fős összlétszám a kémekek korántsem pontos információin nyugvó becslésnek tekinthető, amely néhány vár esetében ugyan nagyjából reálisnak tekinthető, de többnyire jóval magasabb létszámadatok találhatók összeírásunkban, mint amelyek a török zsoldlistákon szerepelnek. Így indokolt bizonyos szkepszis az egyes várak adatai kapcsán, főként pedig a török várak teljes védelmi erejével kapcsolatos 19 341 fős számmal kapcsolatban, jóllehet ez meglehetősen közel állhat a hódoltsági várak őrségének tényleges, 20 000 főt vélhetően nem sokkal meghaladó létszámához. Ugyanakkor 1576–1590-es összeírásunk az egyes várak esetében a valóságoshoz általában közelebb álló becsléseket tartalmaz, mint a Gömör-féle 1544-es vagy a Merényi-féle 1577-es jegyzékek.

Ha összevetjük 1576-os összeírásunk török és királyi magyarországi végvári őrségeinek létszámát, a következőket állapíthatjuk meg: Jelen jegyzékeink szerint a Drávától az erdélyi határokig és az Al-Dunáig húzódó területen 48 (47) török végvár állt szemben 19 341 főre tett katonasággal a négy végvidéki főkapitányság 51 várat védő mintegy 17 056 katonával,

²⁰⁴ Velics–Kammerer: *Magyarországi török kincstári defterek*, II. 383, 396.

²⁰⁵ Hegyi: *Török berendezkedés Magyarországon*, 85–95.

²⁰⁶ Velics–Kammerer: *Magyarországi török kincstári defterek*, I. 373–383.; Hegyi: *Török berendezkedés Magyarországon*, 95.

²⁰⁷ Lásd: Hegyi: *Török berendezkedés Magyarországon*, 95.

²⁰⁸ Vö.: Hegyi: *Török berendezkedés Magyarországon*, 95.

²⁰⁹ Hegyi: *Török berendezkedés Magyarországon*, 100.

²¹⁰ Hegyi: *Török berendezkedés Magyarországon*, 98–100.

ha nem számítjuk bele a 4500 fős különleges haderőt, amelyet az összeírás külön említ.²¹¹ Természetesen figyelembe kell vennünk azt, hogy a török adatok becslött létszámadatok, míg a Magyar Királyság várainál egészen pontos létszámadatokat feltételezhetünk. Az utóbbiak esetében a körülbelül 17 000 fős létszám reálisnak tűnik.²¹² A tendencia így is megállapítható, a fenti összeírás alapján közel azonos számú várral rendelkezett a két fél a határvidéken, és a török főlény is csekély lehetett, jegyzékünk szerint kétezer fő. Ha idevesszük a Dráván és Száván túli területeket is, a jegyzék szerint két boszniai szandzsákot és 10 várat, körülbelül 3600 fővel számolhatunk. Így a négy jegyzékben szereplő 58 (57) török vár katonaságának összlétszáma 22 941 fő. A horvát határvidék 63 erőssége jelentősen megnöveli a Habsburg határvárai összlétszámát, a 9 vend-szlavón végvárral együtt 72 várral számolhatunk délen. A délvidéki erősségek beszámításával a királyi várak összlétszáma 51-ről 123-ra emelkedik. A királyi várak őrsége is megszorodik a horvát végvidék 2750 és a szlavón végvidék 2546 katonájával, összesen 5296 fővel.²¹³ Így az összeírásban összesen 22 352 fő szerepel a Habsburg határvidéki várakban Horvátországtól Erdélyig. Ez majdnem annyi, mint az összeírásban feltüntetett török várkatonaság, sőt ha a királyi magyarországi véderőhöz az összeírásban említett 4500 fős különleges haderőt is beszámítjuk, 27 000 főt is meghaladja a Habsburg haderő,²¹⁴ ami még létszámfőlényt is jelenthetne. Az összeírás nem sugallja ezt, hiszen a török adatokat nem összegzi.

Az 1576-ra tehető német nyelvű összeírás török őrségekre vonatkozó jegyzékei beclészerű adataik ellenére értékes források a török hódoltsági várakra vonatkozóan. Elsősorban azt jelzik számunkra, hogy milyen információkkal rendelkezhetett a Habsburg udvar és hadvezetés a hódoltsági oszmán várakról és haderőről, amelynek birtokában tervezhették saját védelmi rendszerüket. 1576/1590 táján úgy vélekedhettek, hogy a két védelmi rendszer nagyjából egyensúlyban lehet, az összeírások adataiból legalábbis ezt a következtetést szűrhetjük le Bécsben.

---

²¹¹ A Pálffy Géza által kiadott jegyzék javított adatai alapján e körzet katonaságának létszáma 17 190 fő, Pálffy: *A magyarországi és délvidéki végvárrendszer*, 26. III. táblázat

²¹² 1597-ben 15 867 fő állomásozott a végvidéki főkapitányságok váraiban és a kerületi főkapitány vezetésével, vö. az 1597. II. 26-i kimutatásra HHStA Hungarica Fasc. 130. fol. 33^r–34^r; idézi Tóth: *A mezőkeresztesi csata és a tizenöt éves háború*, 96–97.

²¹³ A Pálffy Géza által kiadott jegyzék javított adatai alapján e két katonai körzet katonaságának létszáma 5323 fő, Pálffy: *A magyarországi és délvidéki végvárrendszer*, 126. III. táblázat

²¹⁴ Pálffy: *A magyarországi és délvidéki végvárrendszer*, 123.

SÁNDOR LÁSZLÓ TÓTH

Turkish Garrisons in Ottoman Hungary as Reflected in a German Register from 1576/1590

The paper analyzes three lists from a German-language register of the castles north of the Drava in Ottoman Hungary. The register is found among documents from 1590 but is dated from 1576. The lists contain the names of 48 castles with the number of guards garrisoned in them. In the paper, these data are compared to two previously published German-language castle registers, the published Turkish *defters* of soldier's pay and the headcount numbers from the register of the Hungarian castles. In the 48 forts the lists record 19,341 soldiers altogether, 9809 cavalymen, 9387 infantrymen and as few as 145 artillerymen. Within the cavalry *beshlis*, *sipahis*, the horsemen of the pasha, bey or voivode as well as regular cavalymen were listed. Under the heading infantry, we can find the categories of *hisar eris*, Azabs, marauders and regular infantrymen.

Even though the overall headcount in our register is close to the estimated size of the occupation army in Ottoman Hungary (20-25,000), this is somewhat misleading as on the one hand the lists overestimated the defensive power of most castles, on the other hand only about half of the castles and hill forts in Ottoman Hungary are listed in the registers (Buda, Esztergom and Szeged are the most notable ones missing). As a result, this source does not provide accurate information about the defensive power of the castles. Yet it reflects the pieces of information the court in Vienna and the military leadership could gather from spy reports about the castles in Ottoman Hungary, the number and composition of guards garrisoned in them, which they could use for planning their defensive measures.